

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçişte “Benlik Algısı”nın Dönüşümü: “1924 İlk Mektepler Müfredat Programı”nda Vatandaşlık Eğitimi

Transformation of “Self-Perception” from The Empire to The Republic: Citizenship Education in the “1924 First Primary Schools Curriculum”

Erdal Aslan, Dokuz Eylül Üniversitesi, erdal.aslan@deu.edu.com ORCID: 0000-0002-9267-9852

Öz. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte İmparatorluk tebaasının Cumhuriyet'in yurttaşlarına dönüştürülmesi bütün alanlarda yapılan devrim ve düzenlemelerin temel amacı olmuştur. İmparatorluk döneminde ilkokul çocuklarının benlik algısını biçimlendirmek için “*Mekâtib-i İptidâ'iyye*” lerde “*Musahâbat-ı Ahlâkiye (Dîniye, Târihiye ve Medeniye)*” dersi okutulmaktaydı. Cumhuriyet'e geçişle birlikte “1924 İlk Mektepler Müfredat Programı”nda dersin adı “*Musahâbat-ı Ahlâkiye ve Ma'lûmât-ı Vataniyye*” olarak değiştirilmiş ve içeriği de devletin “ulusal” ve “lâik” karakterine uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu araştırmada İmparatorluktan Cumhuriyete geçişle birlikte ilkokullarda çocukların “benlik algısı”nı biçimlendirmek üzere okutulan bu derslerin amaçlarında ve içeriklerindeki değişim programlar üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Benlik algısı, ahlak eğitimi, vatandaşlık eğitimi, müfredat, eğitim tarihi

Abstract. The main tenet of all the regulations and revolutions was to go through the transition of the state of the subject to the citizenship status for all the residents. During the Ottoman period, in primary schools, the course “*Musahâbat-ı Ahlâkiye (Religion, History and Civilization)*” was given to shape the self-perceptions of the primary school students. With the transition to the republic, the name of the course was changed to “*Musahâbat-ı Ahlâkiye and Ma'lûmât-ı Vataniyye*” in “*The 1924 First Primary Schools Curriculum*” and its contents were redesigned according to the concepts of “nation” and “secularism”. This study comparatively tackles the curricula and course objectives which were designed to shape the self-perceptions of the students after the Ottoman era.

Key Words: Self-perception, ethics education, civics education, curriculum, educational history

SUMMARY

Introduction

This study aims at exploring the changes of self perception of primary school kids through civics education during the transition of the Turkish Republic from the Ottoman Empire. Although the attempts from the teba/subject to the citizen go as far as the Reform Movement of the Ottoman Empire, the first legal modifications took place in 1840 and implemented in 1851. The criteria for the Ottoman identity were based on the legal relations rather than religious and ethnic issues. It aims at ending the efforts of the non-muslim people in avoiding their responsibility by taking refuge at the foreign citizenship status. “*Tabiyyet-i Osmaniye Kanunu*” was the first attempt to set up in 1869 independent from the Islamic rites and traditions under the inspiration of the European states' citizenship laws especially the French law of 1851. However, the first comprehensive modification for the subjects of the Ottoman Empire was the Item 8 of “*Kanun-ı Esasi*” in 1876 which states that “no matter which religion the subjects of the Ottoman state pertain to, they are regarded as Ottomans”. Hence, the aim was to transform the rights and concepts from the Ottoman subjects to the Ottoman citizens. During the Reform Movement II,

there were planned attempts to shape the individual and social self-perceptions for modern citizenship status through education. School curriculums were changed accordingly to fit into the demands of the dynasty. Starting with the reign of Abdulhamid II, schools were designed to shape the people in relation with “obedient and loyal” to the Ottoman dynasty and “Religion” and “Ethics” courses were launched after the academic term 1883-84. The contents were arranged to raise the people in accordance with the requirements and needs of the regime along with the Reform Movement II and “*Musahâbât-ı Ahlâkiye (Religion, History and Civilization)*” was placed in the curriculum of primary schools. The curriculums were rearranged and designed in 1913 and to raise the new actors for the agents of the new state and society and the course name was changed as “*Musahâbât-ı Ahlâkiye (Ethics)*”. After the World War I, the course failed to reach its expectations and efforts were left unfinished. After The Turkish Republic was founded, the course entitled as “*Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye*” was revised in terms of changing the self-perceptions of the Ottoman subjects to the Turkish citizens in relation with the aims of the new republic. Through all these restructuring and modifications, the aim was to raise the citizens of the Turkish Republic who were aware of their rights, duties and responsibilities, who adopted the nationalism and secularism as the political and social tenets and who could internalize the core individual and social values.

Method and Sources

This study used the document analysis technique which is frequently employed in studies of history (Yıldırım & Şimşek, 2006: 187-189). The last curriculums of the Ottoman Empire and the earliest curriculums of the Turkish Republic were scrutinized along with the studies of the Turkish educational history and the content analyses were made and the data were interpreted. The main sources of this study comprise the last curriculum of the empire “*Mekâtib-i İptidâ’iyye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dersane ve Muallimli Mekteblere Mahsus*” designed by Maarif-i Umumiye Nezareti” (The Council of Education) in 1914 (1330) and the earliest curriculum of “*İlk Mektepler Müfredat Programı (1340)*” in 1924 (1340) by “Türkiye Cumhuriyeti Maârif Vekâleti” (The Ministry of Education of Turkish Republic). In primary schools the self perceptions of the primary school kids were shaped through the course “*Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye ve Medenîye)*” during the Ottoman Empire and through the course “*Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Malumat-ı Vataniyye*” during the Republican period and its contents were modified in accordance with the constitution. This study compares and contrasts the curriculums, their contents, the objectives of the courses, class hours, the units of the textbooks and the methods along with the recommended course books.

Findings

The main differences between the empire and republican eras are stated as follows:

1. *The course objectives:* During the Ottoman reign, the objective was stated in general terms in the course “*Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye ve Medenîye)*” whereas in the curriculum of 1924 the main objective of the course “*Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye*” was “to familiarize the students with the rights and tasks expected from them as the citizens of the Turkish Republic, to introduce the values that could underlie their actions and behaviors and to help them carry out their national and universal responsibilities”. However, there was no such a purpose in the courses of the curriculums of the Ottoman empire.
2. *Course Hours:* During the empire era, the course had 3 hours per week for the first, second, third, fourth, fifth and sixth grades, after the republic, the class hour was 1 per week for each grade.
3. *Course content:* There was a radical modification in the course contents. During the republican era, the contents were formed to raise citizens who were cognizant of their rights and responsibilities in accordance with the allegiance to the state instead of showing an absolute allegiance to the dynasty, family and empire. The topics in relation

to the sovereignty, dynasty and their families were removed. Instead, the contents promoting the definition of the republic and adoption were added.

4. *Course books: During the Ottoman Empire, in the course “Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye ve Medenîye)” the coursebooks written by Ahmet Cevat, Ali Seydi ve Nazım Beyler were adopted. However, during the republican era, the course entitled as “Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye” the coursebooks written by Orhan Fuad and Mithad Sadullah.*
5. *Procedure: The active procedure was recommended enabling students to internalize the values rather than memorizing, raising students as the citizens who question the things rather than accepting without questioning and who participate in class discussions. In the classes, the real life events, poems, stories and adages were recommended to make the course appealing and the details in relation to the methods were left open. During the Ottoman era, the course “Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye ve Medenîye)” did not say much on the methods and techniques.*
6. *Conclusion and Discussion: The self-perceptions that were aimed to impart to the primary school students underwent a significant change along with transition to the Republican era. The course titles, contents, techniques and coursebooks went through modifications. The course “Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye ve Medenîye)” was changed into “Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye” in 1924 and the subjects on history and religion were removed to the related subject courses. Self-perception was restructured according to the notions of “nation”, “secularism”, “state”, “nation”, and “laws”. Although there have been a lot of studies conducted to analyze the framework of civics education in the Turkish Republic, there has been a scarcity of the analyses on the curriculums during the Ottoman period due to the different alphabetic systems. That is why new studies are needed to compare and contrast the changes holistically in civics education. This research will provide the future studies with the framework and the transcriptions as the source materials.*

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu’nda “Vatandaşlık” olgusunun evrensel anlamda somutlaşmasına ilişkin ilk kapsamlı düzenlemeler II. Meşrutiyet’in bir ürünüdür. II. Meşrutiyet’in öngördüğü siyasal modernleşme, cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişle tanımlanan yeni bir siyasal-kamusal alan anlayışını ve aktörlüğünü yapacak olan bir “vatandaş”ı gerektirmiştir. Yapılan bir dizi düzenlemeyle yeni siyasal özne olarak ortaya çıkan “vatandaş” ile devlet arasındaki hukuksal-siyasal ilişkileri belirleyen düzenlemeler yapılmıştır (Üstel, 2004: 27). Ancak II. Meşrutiyet dönemi vatandaşlığı kendisinden önceki dönemlerde yapılan bir dizi düzenleme sonucunda mümkün olabilmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda vatandaşlığa geçiş yönündeki girişimler Tanzimat ile birlikte ilk kez din ve mezhep eşitliği ilkesinin benimsenmesiyle başlamıştır. Osmanlı tebaası olmak için din dışı hukuksal kriterler getirilmiştir. Islahat fermanı sonrasında din ve mezhep farkı gözetilmeksizin kamu hizmetlerine giriş ve yararlanmada eşitlik ilkesi benimsenmiştir. Artık gayr-i Müslim’ler de din değiştirmeksizin memuriyete girmek de dâhil pek çok hakka kavuşmuşlardır. Tanzimat ile birlikte Osmanlı kimliğinin ölçüsü dinsel ve etnik aidiyetle değil, hukuksal ilişkilerle tanımlanmaya başlanmıştır. Bunun ilk somut örneği 1840’ta kabul edilerek 1851’de yeniden düzenlenen “Cezâ Kanûn-nâme-i Hümâyûnu” dur (Alkan, 2001: 385). Ancak Osmanlı tarihinde vatandaşlığa geçiş yönünde ilk ciddi adım, Osmanlı’nın gayr-i Müslim tebaasının yabancı devletlerin uyrukluğuna geçerek kapitülasyonlardan yararlanmalarına ve İmparatorluğa karşı yükümlülüklerinden kaçmalarına son vermek amacıyla Avrupa devletlerinin uyruklu yasalarından ve özellikle 1851 tarihli Fransız kanunundan esinlenerek, 1869 yılında çıkarılan “Tabîyyet-i Osmânîyye Kanûnu” dur. Bu kanun İslâm dünyasında dinsel kurallardan bağımsız olarak oluşturulan ilk uyruklu düzenlemesidir. Kanunname ile Müslüman olup olmamanın uyruklu bakımından önem taşımasına son verilmiş ve İslâm dünyasının

uyruklu hukuku alanında bir dönüm noktası olmuştur (Aybay, 1982: 25; Aybay, 1998: 38). Bunların dışında, 1871’de uygulamaya giren “*İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi*”, “*Tebaa-i Devlet-i Osmânîyyenin Hukûk-ı Umûmîyesi*” ve 1878’deki “*Der-sâadet ve Vilâyet Belediye Kanûnu*” gibi düzenlemeler vatandaşlar topluluğu yaratılmasına önemli katkılarda bulunmuştur (Üstel, 2004: 25). Ancak “*Tabiiyyet-i Osmânîye Kanûnu*” ndan sonra vatandaşlığın gelişimi yolunda en önemli karar 1876 tarihli “*Kanûn-ı Esâsî*” ile sağlanmıştır. Osmanlı uyruklarının haklarına ilişkin ilk geniş çaplı düzenleme olan “*Kanûn-ı Esâsî*”nin 8. maddesindeki “*Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din veya mezhepten olursa olsun bilâ istisna Osmanlı tabir olunur*” ifadesi bireyi esas alan Osmanlı vatandaşlık anlayışına geçişte önemli bir aşamadır (Aybay, 1982: 26; Aybay, 1998: 38; Ünsal, 1998: 11-12; Üstel, 2004: 26). Çağdaş bir toplumsal yapı oluşturmaya yönelik düzenlemelerle, Osmanlı reaya ve tebaası, yapısı ve dokusu itibarıyla “*Osmanlı vatandaşı*” na doğru dönüşüm yönünde evrilmiştir. Bu süreçte cemiyet, toplumsal bir kategori olmaktan çok bir yığını ifade eden ahaliyi tanımlayan bir içerik kazanmış, toplum dokusunu oluşturan insan yapısı ve niteliklerinde önemli bir dönüşüm süreci yaşanmıştır (Toprak, 1988: 30). Ancak bütün bunlara karşın çağdaş “*vatandaşlık*” anlayışının zeminini oluşturan bir bireysel ve toplumsal “*benlik algısı*” nı biçimlendiren planlı ve programlı girişimler II. Meşrutiyet Dönemi’nde eğitim yoluyla oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çocukların “benlik” algısının okullarda verilen eğitimle biçimlendirilmesi girişimi ilk kez Fransız Devrimi’nden sonra olmuştur. Yeni rejimin gereksinim duyduğu “*vatandaş*” tipinin okullarda yetiştirilmesi, giderek tüm Avrupa’da yayılmış, eğitim reformları ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’na da geçmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğunda 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi’ ne kadar Sıbyan mektebinde ve Rüstiyeelerde vatandaşlık eğitime yönelik bir ders yoktur. Nizamname ile birlikte; tarih ve coğrafya derslerinin yanı sıra “*Ma’lûmât-ı Nâfia*” dersi de konmuştur (Türkyılmaz, 1962:76). Ancak okutulamadan kalmış olması bir yana Ahmed Cevdet Paşa’ya bu ders için Nazır Kemal Efendi tarafından yazdırılmış olan risale incelendiğinde İslam’ı, mezheplerini, dünyadaki Müslümanların durumunu konu edindiği ve içeriğinin vatandaşlık eğitimi konu edinmekten oldukça uzak olduğu görülür (Ahmet Cevdet, 1286). Çocuklara okullarda verilmek istenen benlik algısı büyük ölçüde geleneksel temel dinsel bilgilerin öğretiminin de ötesine geçerek sıbyan mekteplerinin programında dinsel bilgilere ilişkin derslerin sayısında bir artışa neden olmuştur. Ancak modern anlamda bir vatandaşlık eğitiminden söz edilemez. Bu derslerin temel amacı devlete ve hanedan ailesine sadık bir tebaa yetiştirmektir.

II. Abdülhamid’in mutlak iktidarı döneminden itibaren okullar “*devletin istediği insan*” tipinin yetiştirilmesinin araçları durumuna getirilmiştir. Okullarda okutulan dersler ve kitaplar buna uygun olarak bir ayıklamadan geçirilmiş, Osmanlı tebaasını hanedanın beklentileri yönünde biçimlendirmek için, okul programları yeniden düzenlenmiştir. Osmanlı tebaasının “*benlik algısı*” nı biçimlendirmeye yönelik girişimler, zamanla resmi bir devlet ve toplum anlayışının eğitim üzerinden inşasına ve aktarılmasına dönüşmüştür. 1882’den sonra eğitime, içeriğine ve eğitim diline yönelik gelenekçi eleştiriler doğrultusunda, programlarda din ve ahlak eğitiminin ağırlığı giderek artmıştır (Somel, 2010: 224). II. Abdülhamid döneminde başlayan Osmanlı tebaasını hanedana “*itaatkâr ve sadık*” bir “*benlik algısı*”yla yetiştirmek için 1883-1884’ten itibaren okul programlarına “*Din*” ve “*Ahlâk*” dersleri konmuştur. Bu döneme kadar Tanzimat sonrasının modern eğitim kurumlarının programlarında; din ve ahlâk derslerine, Rüşdiye düzeyine kadar oldukça az, sonrasında ise hiç yer verilmemiştir (Alkan, 2001: 387; Berker, 1945; Fortna, 2005: 250-251; Mahmud Cevad, 2002; Yücel, 1994). Özellikle Rüşdiye ve idadi düzeyinde ayrı ve bağımsız bir ahlâk dersine rastlanmaz. Ahlâk dersleri, Türkçe ve Edebiyat ile birlikte yer almıştır. 1899 Programında “*Edebiyat ve Ahlâk*” dersi olarak ancak idadîlerin 6, ve 7. sınıf programlarında yer bulabilmiştir (Antel, 1952: 27-28; Somel, 2010: 361). 1904 programında ise ilköğretim sonrasında edebiyat dersinden ayrılıp ulum-ı diniye dersi içerisine alınarak tamamen dine dayalı bir ahlâk anlayışının benimsenmesi (Antel, 1952: 28) ve okullarda sistemli olarak öğretilmesi yoluna gidilmiştir. II. Abdülhamid döneminde “*Ahlâk*” derslerinin içeriği yeniden düzenlenerek yeni işlevler yüklenmiş ve “*resmi bir benlik algısı*” yaratma aracı olarak kullanılmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, eğitim sistemi Tanzimat’tan

itibaren seslendirilen “yeni bir insan ve yeni bir toplum” yaratma projesinin merkezi haline getirilmiştir.

1909’da Satı Bey döneminde öğretmen okulu “uygulama okulu” için hazırladığı programda birinci sınıftan başlayarak “Musahâbat-ı Ahlâkiye ve Medeniye” dersine yer verilmiş ve yurttaşlık eğitimine yönelik önemli bir adım atılmıştır (Türkyılmaz, 1962: 76). Ergün’e göre; II. Meşrutiyet’in ilk yılında ilköğretim alanında önemli bir gelişme olmamıştır. 1909 yılında üzerine “bu seneye mahsus” kaydı düşülerek geçici bir dönem için kullanılacağı vurgulanan ve pek çok eksik ve hatalar barındıran bir program yayımlanmasına karşın 1914’e kadar bir değişime uğramadan uygulanmıştır (Ergün, 1996:194) II. Abdülhamid Dönemi’nin “resmi benlik algısı” yaratma deneyimi geliştirilerek II. Meşrutiyet rejiminin benimsetilmesini ve gereksinim duyduğu vatandaş tipini hedefleyen bir içeriğe kavuşturulmuş ve bu amaçla bir araç olarak kullanılmıştır. “Mekâtib-i İbtidâiyye”lerde “Musahâbat-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye ve Medeniye)”, “Sultanî” lerde ise 1910 yılında “Ma’lûmât-ı Medeniye, Ahlâkiye, İktisadiye, Kanûniye” dersi konmuş, 1911 yılında ise, “Malûmat-ı Medeniye”, “Ahlâk ve Ma’lûmât-ı Medeniye”, “Malûmat-ı İktisadiye”, “Ma’lûmât-ı Kanûniye”, her sınıfta ayrı isimler altında yer almıştır. 1913 yılında ders programları yeniden düzenlenmiştir. Çocukların “bireysel ve toplumsal benlik algısı” nı biçimlendirerek yeni devlet ve toplum anlayışının aktörleri olarak yetiştirmek üzere “Mekâtib-i İbtidâiyye Ders Müfredatı” ile birlikte dersin adı da “Musahâbat-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye, Sıhhiye ve Medeniye)” olmuştur.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra okullarda bağımsız bir ders olarak okutulmaya başlanmış olan “Malûmat-ı Medeniye” ilköğretimde önceleri bağımsız bir ders olan “Ahlâk” dersi ile birlikte ele alınarak Musahâbat ya da Malûmât tamlaması ile ahlâk ve vatandaşlık bilgilerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir ders olarak Cumhuriyet’in ilk yıllarında da varlığını sürdürmüştür (Alabaş, 2018: 60). İmparatorluk döneminde bu derslerin içeriği Padişahın otoritesine bağlı ve ona itaat eden sadık bir “Tebaa-i Osmanî” yetiştirecek biçimde hazırlanmıştır. II. Meşrutiyet sonrası çocukların benlik algısını biçimlendirmeye yönelik kaygılar sadece söz konusu dersle sınırlı kalmamış, “Tarih”, “Coğrafya”, “Kıraat”, “Sarf ve Nahv”, “Terbiye-i Bedeniye” ve “Kur’an-ı Kerim ve Din Bilgisi Dersleri” gibi vatandaşlık eğitiminin hukuksal çerçevesi ile doğrudan ilgisi bulunmayan ancak tarihsel ve kültürel değerlerin anımsatılmasında ve aktarımında son derece önemli rolü olan diğer derslerin programlarına da yoğun olarak yansımıştır. II. Meşrutiyet Dönemi’nde “vatandaşlığa geçiş” yönünde önemli adımlar atılmış olmasına karşın, var olan hukuksal, siyasal ve toplumsal yapı “vatandaşlık” olgusunun önünde önemli bir engel oluşturmuştur. Bu durum özellikle okullarda çocuklara verilmesi öngörülen “bireysel ve toplumsal benlik algısı” üzerinde belirleyici bir etkiye bulunmaktaydı. İmparatorluğun siyasal ve hukuksal yapısına egemen olan karmaşa ve patlak veren I. Dünya Savaşı beklentileri sonuçsuz bırakmış, “Tebaa-i Osmânîye” den çağdaş “Yurttaş” lığa geçiş süreci tamamlanamadan yarım kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile “Osmanlı Tebaası”nın “benlik algısı”nın Cumhuriyet’in yurttaşlarına dönüştürülmesi, bütün alanlarda yapılan devrim ve düzenlemelerin temel amacıdır. Beklentilerin gerçekleşmesine yönelik girişimler ancak, 1924 yılında çıkarılan “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”ndan sonra yapılabilmektedir. Cumhuriyet dönemi boyunca ilk ve orta mekteplerde özel bir önem verilen “Musahâbat-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vatanîyye” ya da daha sonraki adlarıyla “Yurt Bilgisi”, “Yurttaşlık Bilgisi”, “Medeni Bilgiler” veya “Vatandaşlık Bilgisi” gibi isimler altında çocukların geleceğin siyasal ve toplumsal aktörleri olarak yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Cumhuriyet’e geçişle birlikte siyasal ve toplumsal yapının “ulusal” ve “lâik” temeller üzerine yeniden inşa edilebilmesi “yeni bir bireysel ve toplumsal benlik algısı” na dayalı olarak “vatandaş”ın yeniden tanımlanmasını ve “yeni bir vatandaşlık anlayışı”nı zorunlu kılmıştır. İmparatorluğun “bireysel ve toplumsal benlik algısı”nın aktarımı işlevi “Mekâtib-i İbtidâiyyelerde” oldukça önemli bir ölçüde “Musahâbat-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye ve Medeniye)” dersleri üzerinden yürütülmüştür. Bunun dışında “Tarih”, “Coğrafya”, “Kıraat”, “Sarf ve Nahv” ve “Kur’an-ı Kerim ve Din Bilgisi Dersleri” nin programlarına da II. Meşrutiyet Dönemi’nde olduğu gibi “benlik algısı”nın inşa edilmesi konusunda önemli roller yüklenmiştir. Cumhuriyet’in “yeni bireysel ve toplumsal benlik algısı”na dayalı olarak üretilecek olan yeni vatandaşlık anlayışının inşası için öncelikli olarak okulların öğretim programlarında bir değişim gerekmiştir. Cumhuriyet’in “İlk

Mektepler’i için hazırlanan “1924 İlk Mektepler Müfredat Programı”nda “bireysel ve toplumsal benlik algısı”nı aktarmaya yönelik temel dersin adı “*Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye*” olarak değiştirilerek içeriği de yeniden düzenlenmiştir. Yeni program ile haklarının, ödevlerinin ve sorumluluklarının bilincinde, ulusalcılığı ve laikliği temel siyasal ve toplumsal çerçeve olarak benimseyen, insanlığın çağdaş bireysel ve toplumsal değerlerini içselleştirebilmeyi başarabilmiş bir “benlik algısı”na sahip olan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bütün bunlara bağlı olarak, toplum, birey ve devlet arasındaki ilişkilerin sadece pozitif hukuk kurallarına göre belirlenmesi ve yönetilmesi gerekiyordu. Açık bir biçimde vurgu yapılmayan geleneksel ve yerel değerler, ancak pozitif hukukla bağdaşabildikleri ve yeni rejim için sorun oluşturmadıkları sürece yeni öğretim programları ve toplumsal yapı içerisinde yer bulabilecektir. Cumhuriyet’in yurttaşları için tasarlanan “benlik algısı”nın çerçevesini yansıtan en somut kaynakların başında ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan vatandaşlık eğitimi ile ilgili derslerin müfredat programları ve ders kitapları gelmektedir.

Literatürde benlik aktarım aracı olarak “vatandaşlık eğitimi” programları üzerine kapsamlı araştırmalar yapılmış olmasına karşın (Üstel, 2004), 1924’te hazırlanan “İlk Mektepler Müfredat Programı (1340)” bu açıdan incelenmemiştir. Bu araştırmada Cumhuriyet’in “İlk Mektepler” için hazırladığı ilk “*Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye*” programı kapsamlı olarak ilk kez incelenmiştir. Yeni harflere çevrilerek metnin ek olarak verilmesi “*Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*” ve “*vatandaşlık eğitimi*” alanında yapılacak araştırmalar için önemli bir katkı niteliğindedir.

Araştırmanın Amacı

1330 *Mekâtib-i İptidâ’iyye Ders Müfredatı*’nda ve 1340 *İlk Mektepler Müfredat Programı*’nda yer alan ve benlik aktarım aracı olarak kullanılan *Musahâbât-ı Ahlâkiye* dersinin programlarını inceleyerek iki program arasındaki değişim ve süreklilik gösteren öğeleri saptamaktır. Böylece her iki dönemin vatandaşlık eğitiminin karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilebilmesi olanaklı hale gelecektir.

YÖNTEM

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel yaklaşımla yürütülmüş ve araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi Yıldırım ve Şimşek’e göre tarihsel araştırmalarda kullanılan başlıca yöntemlerdendir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın veri kaynaklarını Osmanlı’nın ilköğretim kurumları olan “*Mekâtib-i İptidâ’iyye*” lerinin son müfredatı olan “*Mekâtib-i İptidâ’iyye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dersane ve Muallimli Mekteblere Mahsus (1330)*” başlıklı program ile Türkiye Cumhuriyeti’nin “İlk Mektepler” için hazırladığı ilk program olan “*İlk Mektepler Müfredat Programı (1340)*” oluşturmaktadır. Her iki müfredatta eğitim ve öğretimi kararlaştırılmış olan program içerikleri karşılaştırılmış ve ilgili literatürün taranmasıyla sağlanan bulguların içerikleri analiz edilerek yorumlanmıştır. Araştırmada elde edilen dokümanların analizinde Yıldırım ve Şimşek (2013:227) tarafından önerilen “*kategorilerin geliştirilmesi ve analiz biriminin saptanması*” yaklaşımı kullanılmıştır. Kategorilerin geliştirilmesi aşamasında araştırmanın amacına uygun olarak önceden belirlenmiştir. Yıldırım ve Şimşek’e (2013:228) göre araştırmacı, araştırmasına başlamadan önce alandaki kuramdan yola çıkarak veya kendi geliştirdiği kategoriler yoluyla işe başlayabilir. Belirlenen bu kategoriler ders programlarındaki benlik dönüşüm algısını ortaya koymaya yönelik olarak dersin “amacı, süresi, içeriği, yöntemi ve ders kitapları” dır. Araştırmada analiz birimi olarak “cümle veya paragraf ile içerik” belirlenmiştir (Şimşek ve Yıldırım, 2013: 230). Dokümanların satır olarak okutulmasından sonra belirlenen kategoriler etrafında benlik algısı konusu incelenmiştir.

BULGULAR ve YORUM

Araştırmada elde edilen bulgular Musahâbât-ı Ahlâkiye derslerinin amaçları ve benlik algısı, Musahâbât-ı Ahlâkiye derslerinin süresi ve benlik algısı, Musahâbât-ı Ahlâkiye derslerinin içeriği ve benlik algısı, Musahâbât-ı Ahlâkiye derslerinin yöntemi ve benlik algısı, Musahâbât-ı Ahlâkiye derslerinin kitapları ve benlik algısı” olmak üzere beş başlık altında sunulmuştur.

“Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye” Derslerinin Amaçları ve Benlik Algısı

“Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihîye ve Medenîye)” derslerinin amacı konusunda 1914 *Mekâtib-i İptidâ’iyye Müfredat Programı*’nda herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak 1917 yılı Maârif Nezâreti bütçesi Meclis-i Mebusan’da görüşülürken açılan bir tartışma dolayısıyla Maârif Nâzırı Şükrü Bey’in 7-13 yaş arasındaki çocukların eğitimi için hazırlanan programların amacını açıklarken bu konuya da açıklık getirmiştir. Şükrü Bey; “Memlekete adam yetiştirmek, her manasıyla adam yetiştirmek gayesi programlarımızda birinci düşündüğümüz nokta oldu. Tam bir adamın nasıl olabileceği meselesi nazarı dikkate alınırsa bence onun dinine merbut, vatanını sever, milliyetini tanır, yani muhtelif namlarla zikrolunan şu vezaifi hüsnu ifaya gayret eder bir adam olması lazım gelir. İşte biz tam adamı bu suretle yetiştirmek, dinini sever, riayetkâr olur, vatanını sever ve kendisine bir vahdeti siyasiye veren milliyetini hisseder bir adam olmak üzere yetiştirmek gayesini programlarda tatbik ettik. Yani iyi bir vazifeshinas, münevver bir vatanperver olacak çocuklar yetiştirmek istiyoruz...” (Ayas, 1948: 197) demiştir. Şükrü Bey’in bu ifadeleri programın amacının yanı sıra bu işlevini büyük ölçüde yerine getirmek üzere okutulan “Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihîye ve Medenîye)” dersinin amaçlarını da yansıtıcı niteliktedir.

1924 *İlk Mektepler Müfredat Programı*’nda “İlk Mekteplerin” ve derslerin amaçları ayrı başlıklar altında verilmemiştir. Amaçların programlarda sistematik olarak ayrı bir başlık altında verilmesi 1926 *İlk Mektepler Müfredat Programı* ile başlamıştır. İlk kez 1926 programıyla hem ilkokulun amaçları hem de programda yer alan tüm derslerin amaçları maddeler halinde “dersin gayesi” veya “dersin hedefi” başlıkları altında ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Ancak bir bütün olarak gerek ilköğretimin gerekse derslerin amaçları 1924 *İlk Mektepler Müfredat Programı*’nın içerisine dağınık bir biçimde de olsa serpiştirilmiştir. İlkokulların amacı oldukça kapsamlı biçimde “Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye” programının girişinde ifade edilmiştir (Aslan, 2011: 724). Burada ilköğretimin amacı şöyle verilmiştir: Çocukların büyük bir bölümünün eğitim hayatları “İlk Mektep”lerden mezun olmaları ile birlikte son bulacaktır. Bu gençler hayata atıldıktan sonra okulda karşılaşmadıkları ya da çocukluk devresinde kendileri için söz konusu olmayan çeşitli ve beklenmedik olaylar, sorunlar ve durumlar karşısında kaldıkları zaman hareketlerine düzgün bir yön verebilmeleri lazımdır. Beş yıllık bir öğretim ve eğitim sürecinden sonra hayata atılan gençlerin, toplumsal hayatın mekanizmasını, ister istemez temasta bulunacakları her şeyi, siyasî ve iktisadî kurumların anlam ve önemlerini bilmeleri gereklidir. Türk Cumhuriyetinin ne gibi fedakârlıklar pahasına kurulduğunu, hakiki dostlarını ve düşmanlarını, devlet mekanizmasının hangi esaslar üzerine kurulduğunu ve nasıl işlediğini mümkün olduğu kadar esaslı ve etraflı bir surette öğrenmeleri zorunludur. Eğitim açısından son derece önemli, aynı yaşamsal ve pratik bir değer ve yarar taşıyan bu tür bilgilerin yalnız son iki yılda verilmesi uygun görülmüştür” (Maarif Vekâleti, 1924: 31). Bu cümleler aynı zamanda ilkokulların devlet açısından üstlendikleri işlevi ve buralarda çocuklara verilmesi kararlaştırılan “benlik algısı”nın çerçevesini de ortaya koymaktadır.

Programda dersin amacı; “Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye derslerinin gayesi gençlere Türkiye Cumhuriyeti’nin bir vatandaşı olmak sıfatıyla malik oldukları hak ve vazifeleri tanıtmak, bütün hareketlerinde hâkim olması lazım gelen ahlâk esaslarını telkin etmek, velhasıl millî ve insanî vazifelerini takdir ve ifa edebilecek bir hale getirmektir” biçiminde ifade edilmiştir. Yine çocukların, ahlaki esasları içselleştirmelerini, maddi ve manevi yaşamı hukuksal ilişkiler ağı içerisinde anlamalarını sağlamak, büyük fedakârlıklarla kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak için görev ve sorumluluk üstelenecek biçimde hazırlanmaları da dersin

amaçları arasında sayılmıştır (Maarif Vekâleti, 1924: 31). İçeriğinde yer verilen konulardan da anlaşıldığı üzere dersin amacı, “vatan”, onun üzerinde kurulmuş olan “devlet” ve onun ayakta kalmasını sağlayacak olan “millet” uğruna kendisini hiçbir tereddüte düşmeksizin feda edebilecek vatandaşlar yetiştirmektir. Program kuşkusuz derslerde işlenecek olan konular ile ilgili başlıkların yanı sıra, dersin işlenmesinde izlenecek olan yöntemler hakkında çok kısa ve genel bazı açıklamaları içermektedir.

“Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vatanîyye” Derslerinin Süresi ve Benlik Algısı

Cumhuriyet’in yeni programlarına geçişle birlikte “Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vatanîyye” derslerinin sürelerinde önemli bir değişim olmuştur. İmparatorluk döneminin ilköğretim kurumları olan “Mekâtib-i İptidâ’iyye” de eğitimin süresi toplam altı yıldır. Bu süre “Devre-i Evveli”, “Devre-i Mutavassıta” ve “Devre-i Âliye” olmak üzere ikişer yıllık üç devreye ayrılmıştır (Maârif-i Umûmiye Nezâreti, 1330: 1-2; Aslan, 2010; Aslan, 2011: 723). Ancak bunların dışında bir de kız ve erkek sultanileri bünyesinde açılan, ödeneği bütçe içerisinde karşılanan ve süresi beş yıl olan iptidailer olmak üzere iki ayrı okul tipi bir arada varlığını sürdürmüştür (Unat, 1964: 40) İmparatorluk programlarındaki adıyla “Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye ve Medenîye)” dersleri eğitimin ilk yılında “Devre-i Evveli” nin birinci sınıfında başlamaktaydı. “Devre-i Evveli” nin birinci sınıfında 3, ikinci sınıfında 2, “Devre-i Mutavassıta” nın birinci sınıfında 2, ikinci sınıfında 1, “Devre-i Âliye” nin birinci ve ikinci sınıflarında ise haftada 1 derslik bir zaman ayrılmıştır. Bu programa göre adı geçen dersin süresi 6 yıllık bir eğitim süresi için haftalık toplamda 10 saatlik bir süre olarak kabul edilmiştir. “1924 İlk Mektepler Müfredat Programı” nda “Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vatanîyye” adını alan derse “İlk Mektepler” in birinci sınıftan itibaren, beş yıl boyunca her sınıfta haftada 1 saat olmak üzere toplamda 5 saatlik bir süre ayrılmıştır. İmparatorluk “Mekâtib-i İptidâ’iyye” sinin eğitim süresinin altı yıl olduğu da dikkate alındığında derslere ayrılan sürenin yarıya indiği görülmektedir. Cumhuriyet’in “İlk Mektepleri” nin birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarındaki dersler ahlâki esasların öğretildiği “Musahâbât-ı Ahlâkiye”, dördüncü ve beşinci sınıflardaki dersler ise devletin bireylerle ve toplumla ilişkilerinin hukuksal çerçevesini konu alan “Ma’lûmât-ı Vatanîyye” konularına ayrılmıştır. Ancak iki yıl sonra değişime uğrayan ve 1926’dan itibaren önce pilot olarak, 1927’den itibaren de ülkedeki tüm okullarda uygulamaya konmuş olan 1926 İlk Mektepler Müfredat Programı’nda “Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vatanîyye” dersi kaldırılmıştır. Bu ders ile ilgili konular 1926 programında 1,2 ve 3. sınıflarda haftada 3 saat olarak yer alan “Hayat Bilgisi” dersi ile 4 ve 5. sınıflar programına yeni eklenmiş olan “Yurd Bilgisi” dersinin programlarına yayılmıştır (Maârif Vekâleti, 1926: 5)

“Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vatanîyye” de İçerik ve Benlik Algısı

Giriş bölümünde de belirtildiği üzere geleceğin yurttaşları olarak görülen ilköğretim çocuklarına bireysel ve toplumsal bir “benlik algısı” yüklenmesine II. Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren büyük bir önem verilmiştir. Bu anlayış Cumhuriyet Dönemi’nde de aynı önemini korumuş, ancak yeni rejimin yapısı ve beklentileri doğrultusunda içeriğinde oldukça önemli değişiklikler yapılmıştır. Cumhuriyet ile birlikte “Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vatanîyye” adını alan dersin programlarındaki dönüşümün somut olarak anlaşılabilmesi için imparatorluk döneminin “Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye ve Medenîye)” programıyla karşılaştırılması yararlı olacaktır.

“Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye, Sıhhiye ve Medenîye)” Dersinin İçeriği

“1914 Mekâtib-i İptidâ’iyye Müfredat Programı”nda “Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye, Sıhhiye ve Medenîye)” adıyla yer alan ders için oldukça ayrıntılı bir program düzenlenmiştir. “Devre-i Evveli” nin birinci ve ikinci sınıfları ile “Devre-i Mutavassıta” nın birinci sınıfında okutulan konular, kaynağını dinsel kurallardan alan ahlâki değerlerin ve kuralların öğretilmesine ayrılmıştır. Bu değerler temelinde çocukların, kendilerine padişaha, dine ve tanrıya

karşı görevleri üzerine kurulu bir bireysel ve toplumsal benlik algısı hedeflenmiştir. “Devre-i Mutavassıta”nın ikinci sınıf dersleri medeni bilgilere, “Devre-i Âliye” dersleri ise vatani bilgiler olarak değerlendirilen hukuksal ve siyasal sistemlere ilişkin bilgilere ayrılmıştır. Bu genel çerçeveden sonra her sınıf için öğretimi uygun görülen konuları ana başlıkları üzerinden (programın tam metni yeni harflere çevrilmiş olarak ekte verildiği için) kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır.

Devre-i Evveli (Birinci Sınıf):

Bu sınıfın programında yer alan konular ahlâk eğitime ayrılmıştır. Konuların içeriği çocuklara temel bireysel, insani ve toplumsal duyguları benimsetmeye ve bunları içselleştirmiş bir benlik algısı oluşturmaya yöneliktir. Bu konular; “Anamızı babamızı sevmeliyiz- Kardeş ve hemşirelerimizi sevmeli- Padişahımıza ve büyüklerimize itâat itmeliyiz- İhtiyâr akrabalarımıza hürmet etmeliyiz. Arkadaşlarımızla kavga itmemeliyiz- Başkasına iftirâ itmemeliyiz- Arsız çocuklarla oynamaktan ihtirâz itmeliyiz- Tehlikeli oyunlardan sakınmalıyız” başlıkları altında verilmiştir. Bunları görev ve sorumluluk bilinci, çalışkanlık, tembellikten sakınmak, yoksullara yardım etmek, müsriflikten kaçınmak, çevreyi ve içerisinde yaşayan canlıları korumak, gibi davranışların kazandırılmasını hedefleyen konular izlemiştir. Programda dikkat çeken diğer önemli bir konu ise “Sancağımıza, ecdadımıza ve ecdadımızın yadigârlarına hürmet itmeliyiz- Âdât-ı millîyemize riâyet itmeliyiz” başlıkları altında çocukların içselleştirmeleri istenen toplumsal benlik algısı ile ilköğretimin ilk yılında tanıştırılmalarıdır. Bütün bu konuların öğretiminde çocukların düzeyine uygun olarak seçilen ahlâki manzumeler ve tarihsel fıkralardan yararlanma yöntemi esas alınmıştır. Manzumeler ve fıkralardaki çarpıcı mesajlarla verilmek istenen duygu, davranış ve alışkanlıkların etkili bir biçimde öğretilmesi ve benimsetilmesi planlanmıştır.

Devre-i Evveli (İkinci Sınıf):

Bu sınıfın programı; aile, padişah, vatan, vatana karşı sorumluluklar, nezaket, hayvanların insan yaşamı için önemi, iyilik, fedakârlık, vicdan ve vicdansızlık konularının öğretimine ayrılmıştır. Bu sınıf programının büyük ölçüde “aile”, “okul” ve “vatan” temaları etrafında biçimlenmiştir. Çocukların toplumsal benlik algılarının şekillendirilmesine ilişkin çerçevenin bu kavramlar temelinde oluşturulması, II. Meşrutiyet yönetiminin “yeni insan ve yeni toplum” anlayışının üretilmesinde bu kurumlara biçtiği rolün bir göstergesi niteliğindedir. “Âilenin Nimetleri”, başlığı altında aile bireylerine ve çalışanlarına karşı görevler, sorumluluklar, yoksunluklarında yaşanan duygusal ve maddi sıkıntılar üzerinde durulmuştur. Benlik algısının çıkış noktası olarak “aile” üzerine önemli bir vurgu yapılmıştır. Osmanlı tebaasını yönetme gücünü tartışılmaz biçimde elinde bulunduran, ancak II. Meşrutiyetle gücü artık tartışılır hale gelen padişaha olan sadakatlerinin korunmasını amaçlayan bir bölüm de eklenmiştir. “Padişahımıza ve büyüklerimize itâat ve muhabbet” başlığını taşıyan bu bölüm II. Meşrutiyet’in bakış açısını yansıtmaktadır. II Meşrutiyet’in “yeni insan ve yeni toplum” arayışının benlik algısını biçimlendiren ikinci mekân “okul” dur. Okul; çalışma ve bilimin değeri, ödevlere özen, “öğretmenlere hürmet ve itâat”, arkadaşlarla iyi geçinmek ve dayanışmak gibi konular temelinde “iyi bir yaşam” için gerekli olan bir düşünüş ve davranış biçiminin geliştirildiği bir mekân olarak benlik inşasının merkezinde yer almıştır.

II. Meşrutiyet döneminde üzerinde özel bir önemle durulan ve Osmanlı tebaasını bir arada tutan en güçlü benlik aracı “vatan” kavramıdır. Vatanperverlik duygusu toplumsal bağları pekiştiren bir olgu olarak kurgulanmıştır. Bu nedenle “vatan” kavramının mekânsal çerçevesinin oluşturulmasına, en yakın ve somut bir biçimde duyumsanabilen küçük bir parçasını oluşturan çocuğun evi, tarlası ve doğum yeri olan “kendi muhitinden” (memleket) başlanmıştır. Böylelikle çocukların daha sınırlı bir mekânsal çerçeve üzerinden, “ev” lerini, doğdukları yer olan “muhitlerini” ve “vatan” larını korumak ve geliştirmek için ne gibi fedakârlıklarda bulunmaları gerektiği, geçmişte bu fedakârlıklarda bulunarak kendilerine yaşanılır bir “vatan” bırakan atalarına karşı neler borçlu oldukları işlenmiştir. “Vatan toprağı ve ecnebi memleketleri- Vatanın nimetleri- Sancağa hürmet- Ecdâd yadigârları: Camiler, medreseler, çeşmeler türbeler, köprüler, imaretler, kervansaraylar, mektepler, yollar- Evimize, tarlamıza, çiftimize hürmet. Vatana muhabbet- Vatana karşı fedakârlık- Askerlik: Askerliğin şerefi- Vergi- Kânûna itâat” başlıkları

altında atalardan kalan dinsel ve tarihsel yapılar üzerinden vatan duygusunu güçlendirecek mekânlar olarak yararlanılmıştır. Özellikle Balkan Savaşları'nın “vatan” duygusunun güçlenmesinde ve tutum geliştirilmesinde son derece güçlü ve travmatik bir etkisi olmuştur.

Devre-i Mutavassıta (Birinci Sınıf):

İmparatorluk “Mekâtib-i İptidâ'iyye” lerinin ikinci evresi olan “Devre-i Mutavassıta” programında; birinci sınıfta, “Vezâif-i Dînîyye: Cenab-ı Hakka Karşı Vezâif-i Ubûdîyyet”, “Aileye Karşı Vazifeler”, “Vatana Karşı Vazifeler”, “Ebnay-ı Nebevîyyeye Karşı Vazifeler”, “Hayvanlara Karşı Vazifeler” konularına yer verilmiştir. Bu başlıklar altında dinsel değerler, kişilerin kendilerine, ailelerine, tanrıya ve vatanlarına karşı görev ve sorumlulukları işlenmiştir. İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerinde dikkat etmeleri gereken tutum ve davranışlar, kendilerine ve birbirine karşı yerine getirmeleri gereken sorumluluklar, “Cenab-ı Hakkın En İyi Kulları ve Vatanına En Faideli Evlâdı” başlığı altında dinsel bir ahlâk öğretilisine dayalı olarak aktarılmıştır. Yine bir önceki sınıfın konuları arasında yer alan “aile, vatan, yoksullara yardım, yardımlaşma, dayanışma” konularının pekiştirilmesine ek olarak ayrıca; hayvan sevgisi, hayvanların insan yaşamı açısından taşıdıkları önem gibi konular eklenmiştir. Tüm bu konular, din temelli bir ahlâkî çerçeve üzerinden bireysel ve toplumsal benlik algısı oluşturacak biçimde işlenmiştir.

Devre-i Mutavassıta (İkinci Sınıf):

Bu sınıfın dersleri; “Ma'lûmât-ı Medenîyye ve Vatanîyye”, “Hükûmetin Selâhiyetleri” ve “Hükûmetlerin Envayı”, “Hükûmet-i Müstebitenin Mahzûru-Meşrûtiyyetin Nimetleri” başlığı altında, hükûmet, devletin organları ile bunların görev ve sorumluluklarına ayrılmıştır. Bu bölümlerde, hükûmetin görevleri, yetkileri, hükûmet bütçesinin oluşturulması, belli başlı hükûmet türleri, yasama ve yürütme organlarının görev ve sorumlulukları üzerinde durulmuştur. Meşrutî yönetimler açısından seçimlerin önemi, Osmanlı tebaasının, devlete karşı, askere gitmek, vergi vermek gibi görev ve sorumluluklarının önemi vurgulanmıştır. Devlet-i Osmaniye'nin tebaasına karşı görev ve hizmetleri, belediyeler, mahkemeler ve güvenlik kurumları üzerinden işlenerek Tebaanın bu birimler tarafından sunulan hizmetlerden ve haklarından nasıl yararlanacakları verilmiştir.

Bu sınıfın programında dikkat çeken diğer bir konu da, “Hükûmetin Selâhiyetleri” ve “Hükûmetlerin Envayı”, “Hükûmet-i Müstebitenin Mahzûru-Meşrûtiyyetin Nimetleri” başlıkları altında despotik yönetimlerin sakıncalarını ve Meşrutîyet'in nimetlerini işleyen bir konunun bulunmasıdır. Bu bölüm Meşrutîyet yönetiminin tanıtım ve benimsetilmesi gibi bir amaca hizmet etmesi açısından önem taşımaktadır. Bir yönetim biçimi olarak “Meşrutîyet”in avantajları okul çocuklarına benimsetilmeye çalışılmış, özellikle “Hükûmet-i Müstebitenin Mahzûru - Meşrûtiyyetin Nimetleri” başlıkları altında bir “devr-i sabık” anlayışı kurgulanarak, II. Abdülhamid dönemi ile bir hesaplama içerisine girilmiştir. Bu anlayış sonraki dönemlerin tarih ve sosyal bilimler eğitiminde de süren bir temel yaklaşım biçimi haline gelecektir. Alkan (2001)'e göre bu tutum ilk kez, II. Abdülhamit Dönemi'nin tarih derslerinde resmî bir çerçeve oluşturmak amacıyla geliştirilmiştir. II. Abdülhamit Dönemi'nde bu anlayışın bir sonucu olarak, V. Murad, I. Meşrutîyet, Yeni Osmanlılar, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Mithat Paşa ve Meclis-i Mebusan gibi bazı konular programlardan çıkarılmış ve hiç olmamışlar gibi davranılmıştır (Alkan, 2007: 391). Bu anlayış II. Meşrutîyet döneminde II. Abdülhamid yönetimine karşı kullanılmıştır. Kuşkusuz yeni rejim ve iktidarlar için bir meşrutîyet kaynağı ve resmi bir ideoloji oluşturma düşüncesi de tüm yenilikler gibi Avrupa'dan ve özellikle Devrim sonrasının Fransa'sında görülen eski ile hesaplaşarak tutunma çabalarından esinlenilmiştir (Üstel, 2004: 17; Bonineau, 1996; Borne, 1996; Schnapper, 1994; Schnapper, 1996). Monarşik İmparatorlukların dağılarak yerini farklı biçimlerdeki yönetim anlayışlarını benimseyen ulusal devletlerin kuruluş süreci bu tür örneklerle doludur (Schnapper, 1994). Bu tutum II. Abdülhamid döneminden beri Türkiye'de çok etkin bir biçimde egemen olmaya devam etmiştir.

Devre-i Âliyye (Birinci Sınıf):

İmparatorluk “Mekâtib-i İptidâ'iyye” lerinin üçüncü ve son evresi olan “Devre-i Âliyye” programında; birinci sınıfında, “Vicdan, Vazife, Vezâif-i Beytiyye, Vezâif-i Medenîyye ve Vatanîyye, Vezâif-i Medenîyye ve Vatanîyye, Vezâif-i İnsanîyye, Vezâif-i Dînîyye” konuları yer almıştır. Bu

başlıklar altında ayrıntılı olarak, çocuklara verilmesi hedeflenen benlik algısını oluşturacak olan bireysel ve toplumsal değerler, görevler ve sorumluluklar üzerinde durulmuştur. Böylelikle çocukların oluşturulan bu çerçeveye dayalı biçimde benlik algılarına biçim verilmesi ve daha önceki yıllarda işlenen konular yardımıyla kazanılan değerlerin tekrarlanarak pekiştirilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu sınıfın programında yer alan değerler ağırlıklı olarak dinsel kurallardan beslenen bir ahlâk anlayışını temsil ettiğinden Türkiye Cumhuriyeti'nin "*Musahabat-ı Ahlâkiye ve Ma'lûmat-ı Vatanîyye*" programlarında ya yer almamış ya da dinsel olmayan yeni bir çerçeve üzerinden sunulmuştur.

Devre-i Âliyye(İkinci Sınıf):

İkinci sınıfın konuları çocuklara modern dünyada egemen olan siyasal ve hukuksal değerleri tanıtmayı amaçlamıştır. Modern devletlerin siyasal ve toplumsal yapısını oluşturan unsurlara ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Çağdaş toplum ve devlet anlayışı; "*Hükûmet: Hükûmete olan ihtiyaç, Hükûmetin vezâif-i, Muhtelif eşkâl-i hükûmet, Hükûmet-i mutlâka, hükûmet-i meşrûta, hükûmet-i cemahirîyye. - İdare-i mutlâkiyenin mahzûru- Meşrûtiyyetin mahzûru- Meşrûtiyyetin fevâidi- Meşrûtiyyetin mücâhedeleri hakkında bir fikr-i icmâlî*", "*Vatandaşlık Hukuku*", "*Vatandaşlık Vezâif-i*", "*Hükûmet-i Millîye*", "*Hükûmet Teşkilâtı*", "*Belediyye Teşkilâtı*", "*Belediye Teşkilâtı*", "*Mahkemeler*", ve "*Polisler, Jandarmalar, Köy Bekçileri, Muhtarlar, İmamlar, Muallimler: Vezâif-i Ehemmiyyeti*" gibi başlıklar altında işlenmiştir. Son sınıf programında yer alan konuların çağdaş siyasal sistemlere ayrılmış olması ve çağın gereksinimlerine uygun olarak, imparatorluğun yönetim biçiminde yapılması gerekli görülen değişimlere toplumu hazırlamayı amaçlaması açısından büyük önem taşımaktadır.

Cumhuriyet'in "*Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma'lûmât-ı Vatanîyye*" Derslerinin İçeriği

"1924 İlk Mektepler Müfredat Programı"ndaki "*Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma'lûmât-ı Vatanîyye*" müfredatı incelendiğinde, ders konu başlıklarının dördüncü ve beşinci sınıflar için verildiği, ilk üç sınıf için herhangi bir konu başlığının belirtilmediği görülür. Dördüncü ve beşinci sınıf derslerinin konuları tamamen Cumhuriyet'in hedeflediği çağdaş toplum ve devlet anlayışının tanıtılmasına ayrılmıştır. Bu nedenle derslerin konuları çağdaş devlet yönetimlerinin öngördüğü siyasal, toplumsal ve hukuksal sistemin aktarımı üzerinde yoğunlaşmıştır. Cumhuriyet'in bireysel ve toplumsal benlik algısının ana çerçevesi "*Ulusal Bağımsızlık Savaşı*" ile son derece zor koşullar altında geri kazanılan "*vatan*" ve onun kurtuluşu için savaşan insanlardan oluşan "*ulus*"un özgürlük ve bağımsızlığını çerçeve almıştır. Bu çerçevenin temel işlevi İmparatorluğun otoriter ve yarı teokratik yapısı yerine, batıda olduğu üzere çağdaş bilimsel gelişmeleri ve toplumsal yaşamın dinamiklerini esas alan bir bireysel ve toplumsal benlik algısı oluşturmaktır. İmparatorluk döneminin "*Musahabat-ı Ahlakîye (Dînîye, Târîhiye, Sıhhiye ve Medenîye)*" derslerinin kaynağını dinsel kurallardan alan ahlâki telkinlerine 1924 programında yer verilmemiştir. Bu kapsamda yer alan "*Padişahımıza ve büyüklerimize itâat itmeliyiz*", "*Padişahımıza ve büyüklerimize itâat ve muhabbet*", "*Vezâif-i dînîyye: Cenab-ı Hakka Karşı Vezâif-i Ubûdiyyet*", "*Cenab-ı Hakkın En İyi Kulları ve Vatanına En Faideli Evlâdı*" (Umûmîye Nezâreti, 1330: 4-11) konular programlardan ayıklanmıştır (Maârif Vekâleti, 1340). Bu konuların yerine çocukların Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve toplumsal hedeflerine uygun olarak biçimlenmesini sağlayacak olan konular eklenmiştir. 1924 programında yeni ahlâk anlayışının temel parametrelerini "*vatanın bağımsızlığı*", "*milletin istiklâli*" ve "*yasalara sadakat*" ilkeleri oluşturmuştur. Bu ilkelere ilişkin değerler, kaynağını ve yaptırımlarını din yerine, insanlığın çağdaş bireysel ve toplumsal kazanımları ile çağdaş hukuk kurallarından alacak biçimde belirlenmiştir. 1924 Programında yeni bireysel ve toplumsal ahlâk anlayışı "*İlk Mektepler*" in birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarında, siyasal, yönetsel ve hukuksal boyutu ise dördüncü ve beşinci sınıfların programlarında yer almıştır. Cumhuriyet'in programında yer alan konuları kısaca gözden geçirmek ilkokul çocukları için biçilen yeni "*benlik algısı*"nı daha anlaşılır kılacaktır.

Birinci, İkinci ve Üçüncü Sınıf:

Birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda "*Musahâbât-ı Ahlâkiye*" derslerinin, çocukların gelişim ve öğrenme düzeylerine uygun olarak karşılıklı samimi sohbetler şeklinde yürütülmesi

öngörülmüştür. Bu evrede çocuklara mücerred ahlâk kurallarını öğretmekten çok, ahlâki ve toplumsal alışkanlıklar kazandırılması istenmiştir. Bunun için çocukların belli başlı ahlâk kurallarını, tarihe mal olmuş milli kahramanların ve büyük kâşiflerin yaşamlarından örnekler yoluyla duyumsayarak öğretilmesi benimsenmiştir. Okuldaki yaşamları sırasında çocuklara temizlik, düzen, nezâket, doğruluk, yardımlaşma, dayanışma, görev sorumluluk ve bilinci gibi alışkanlıkların kazandırılması öngörülmüştür. Bunun için onların gelişim ve öğrenme düzeylerine uygun olarak okulda bir iş bölümüne gidilerek bireysel ve ortak bazı görev ve sorumluklar verilmesi uygun görülmüştür. Böylece çocukların temizlik, düzen, nezâket, doğruluk, yardımlaşma, dayanışma, görev sorumluluk ve bilinci bütün güzel alışkanlıkları ve ahlâki değerleri kendi yaşam pratikleri üzerinden geliştirmeleri arzulanmıştır. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıf programında daha çok dersin işlenme yöntemi üzerinde durulmuştur. İmparatorluk döneminin “*Musâhabât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihiye, Sıhhiye ve Medenîye)*” programındaki gibi her sınıf için çocukların kazanmaları gereken ahlâk ve davranış kurallarını sadece telkin eden bir içerik değil canlı ve yaşanmış örnekler üzerinden açıklayan bir çerçeve oluşturulmuştur.

Dördüncü Sınıf:

Dördüncü sınıfın ilk konusu olan; “*Ferd ve Cemiyet*” başlığı altında bireyin topluma karşı borçları, çalışmanın önemi, ortaklık, dayanışma, bireylerin hakları, görevleri ve sorumlulukları, hayır ve şer, erdemlilik ve rezillik, çocukların kendine, ailesine, millete ve insanlığa karşı görevleri ve hakları gibi boyutlar ele alınmıştır. Belediyelerin görevleri, kentlerin sağlığı için almaları gereken önlemler, bu konuda vatandaşlara düşen görevler oldukça ayrıntılı başlıklar halinde sıralanmıştır. Evlerde sağlık koşullarının korunması, itfaiye teşkilatının önemi, sokaklar ve caddeler, korunmaları için çocuklara düşen görevler, belediyelerin halkın eğlenmesini sağlamaya yönelik hizmetleri, halka açık park, bahçe ve eğlence mekânlarının önemi, spor ve oyun alanları gibi ortak alanlarının kullanımında dikkat edilmesi gereken kurallar işlenmiştir. Vatandaşların can ve mal güvenliğini koruyan güvenlik kurumları olan, polis, jandarma ve köy bekçilerinin görevleri ve çocuklara düşen görevlere vurgu yapılmıştır. Tarihsel ve doğal çevre üzerinde yaşayan canlıları ve yapıları korumak, hayvanlara eziyet etmemek, tramvayların ve diğer araçların arkasına asılmamak gibi davranışların kazandırılmasına yönelik başlıklar sıralanmıştır (Maârif Vekâleti, 1340: 32-35).

Dördüncü sınıf programında yer alan konular ağırlıklı olarak bireylerin, toplum ve devlet ile olan ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Çocukların içinde yaşadıkları topluma karşı görevleri, çalışmak ve üretime katılım temelinde değerlendirilmiştir. Bu konular, çocukların içinde yaşadıkları toplumun bir bireyi olarak kendi konumlarına, rollerine, gelecekte topluma karşı olan görev ve sorumluluklarına hazırlamayı hedeflemiştir. Belediyeler ve güvenlik kurumları üzerinden çocuklar için oldukça soyut bir kavram olan “*devlet*”in fonksiyonu, somut olarak kavratılmak istenmiştir. Belediyelerin işlevi, itfaiyenin ve polisin görevleri, kendi yaşamlarındaki yeri, sokakların, parkların, bahçelerin, oyun alanlarının ve eğlence mekânlarının temizliği, aydınlatılması, tamiri, bakımı ve korunmasına yönelik görevleri üzerinde durulmuştur. Evlerin, iş yerlerinin, yurttaşların can ve mal emniyetinin sağlanmasındaki hizmetleri üzerinden güvenlik kurumlarının işlevine yer verilmiştir. Bu kavramsal çerçeve üzerinden “*devlet*” yaşayan ve yaşatan canlı bir organizma olarak görünür ve hissedilir kılınmıştır. Bütün bu alanlarda vatandaşın payına düşen görev ve sorumluluklar hatırlatılarak, çocuklarda devleti, sahiplenme ve koruma güdüsü oluşturulacaktı. Dördüncü sınıf konuları ile çocukların kendi yaşam alanları olan evleri ve en yakın kamusal alanlar olan sokaklar, meydanlar ve parklar üzerinden, “*devlet*” bireylerin “*kişisel ve toplumsal benlik algılarının*” yaşam alanı olarak sunulmuştur. Devleti oluşturan organların sunmuş olduğu kamu hizmetleri bu algının oluşmasında birer köprü işlevi görmüştür. Bütün bu konuların amacı, çocuklara devletin kendi yaşamlarındaki rolünü ve önemini kavratmaktır.

Beşinci Sınıf:

Beşinci sınıf programındaki konular “*vatan*”, “*millet*”, “*devlet*”, “*hükümet*” ile ilgili olgulara ayrılmıştır. Vatan, millet, devlet ve hükümet: Başlıca yönetim biçimleri, Milli hükümet, Meşruti yönetim ve Cumhuriyet, Neden Cumhuriyet en iyi yönetim şeklidir? Cumhuriyetin

halka sağladığı yararlar, halkın ve milli bağımsızlığın düşmanlarının kimler olduğu üzerinde durulmuştur. Yine derslerde ilk kez, Milli Kurtuluş ve İstiklal Savaşı'nın tarihçesine yer verilerek, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Kuruluşu, Türkiye Cumhuriyeti'nin İlânı, Cumhuriyetin önceki yönetimlerden üstünlükleri ve tercih edilme nedenleri açısından işlenmesi planlanmıştır. *"Teşkilatı Esasiye Kanunu"*, Cumhuriyetin vatandaşlara sağladığı siyasal haklar, hürriyet, eşitlik, dokunulmazlık konuları anayasa ve çağdaş devlet yönetimleri açısından işlenmiştir. Vicdan, fikir, söz, yayım, seyahat, sözleşme, çalışma, iş, mülk edinme, tasarruf, toplanma, dernek kurma, şirket kurma hak ve özgürlükleri, oy kullanma hakkı ve önemi, Türkiye'de seçimler; belediye seçimleri ve genel seçimler konuları yer almıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama, yürütme ve yargı erklerinin görevleri, kanunların nasıl yapıldıkları, Cumhurbaşkanının seçimi ve görevleri, yargı sistemi ve mahkemeler, devletin ekonomik görevleri, vatandaşların görevleri, devletin yönetsel örgüt yapısının öğretimini ve benimsetilmesini amaçlayan konulara yer verilmiştir (Maârif Vekâleti, 1340: 35-37).

Önceki dört yıl boyunca yer verilen konular bir anlamda bu olguların öğretimi için hazırlık niteliği taşımaktadır. İmparatorluk dönemi *"Mekâtib-i İbtidaiye"*lerinin *"Devre-i Mutavassıta"* ikinci ve *"Devre-i Âliyye"*nin, birinci ve ikinci sınıflarının programında bulunan konuların düzenlemesinden ibarettir. Eski programdaki kaynağını "dinsel" ve çocuğun yaşadığı dar ve kapalı bir çevrenin "yerel" motiflerinden alan geleneksel "ahlâk" anlayışına dayalı değerler *"Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma'lûmât-ı Vatanîyye"* programından ayıklanmıştır. Bu kapsamda eski programdaki; *"Padişahımıza ve Büyüklerimize İtâat Etmeliyiz"*, *"Padişahımıza ve Büyüklerimize İtâat ve Muhabbet"*, *"Vezâif-i dîniyye: Cenab-ı Hakka Karşı Vezâif-i Ubûdîyyet"*, *"Cenab-ı Hakkın En İyi Kulları ve Vatanına En Faideli Evlâdı"* gibi konular öğretimden kaldırılmıştır. Yerine kaynağını pozitif hukuktan alan, "millî" ve "insanî" bir bireysel ve toplumsal ilişkiler ağı eklenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin "ulusal" ve "laik" karakteri doğrultusunda "vatan", "millet", "devlet", "hükümet" kavramların içerikleri, çağdaş dünyanın pozitif hukuk, ekonomi ve idari yapısı ekseninde yeniden anlamlandırılmıştır. "Vatan", "millet", "devlet", "hükümet" kavramlarından en fazla vurgulanan, çeşitli unsurlarıyla ve kullandıkları tasarruflarla vatandaşların hayatları üzerindeki açık ve doğrudan etkisi nedeniyle "hükümet" olmuştur. "Devlet" "vatan"ın teminatı, "hükümet" devlet ile bireyler arasındaki ilişkileri yöneten bir organizma olarak sunulmuştur. Belli başlı "hükümet" etme biçimleri, Cumhuriyet'in bunlar içerisindeki yeri, Türkiye Devleti'nin yönetim biçimi olarak cumhuriyeti benimseme nedenleri ve cumhuriyetin faydaları "benlik algısı" ve "vatandaş" inşa etme sürecinin merkezi konularını oluşturmuştur.

Önemli yeniliklerden bir diğeri de "vatan", "millet" ve "devleti" korumak amacıyla *"Halkın ve Milli İstiklâl Düşmanları"* başlıklı bir konuya yer verilmesidir. *"Milli Kurtuluş ve İstiklâl mücâhedesinin Tarihçesi"*, *"Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkili"*, *"Türkiye Cumhuriyeti'nin İlânı"*, *"Cumhuriyet İdaresinin Evvelki İdarelere Tefavvuk ve Ricahatı Sebepleri"*, *"Teşkilatı Esasiye Kanunu"*, *"En Esaslı Maddelerinin İzahı"* başlıkları altında Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve toplumsal yapısı da ders konusu olarak programlara girmiştir. Bu konular İmparatorluk döneminin *"Mekâtib-i İbtidaiyye"*lerinin *"Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dîniyye, Târihiyye, Sıhhiyye ve Medeniyye)"* programında yer alan; *"Padişahımıza ve Büyüklerimize İtâat Etmeliyiz"*, *"Padişahımıza ve Büyüklerimize İtâat ve Muhabbet"*, *"Hükümet-i Mutlâka"*, *"Hükümet-i Meşrûta"*, *"Hükümet-i Cemahirîyye"*, *"İdare-i Mutlâkiyyenin Mahzûru"*, *"Meşrûtiyyetin Mahzûru"*, *"Meşrûtiyyetin Fevâidi"*, *"Meşrûtiyyetin Mücâhedeleri Hakkında Bir Fikr-i İcmâlî"* konularının yerini almıştır.

***"Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma'lûmât-ı Vatanîyye"* Derslerinde Yöntem**

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk programında derslerin yöntem olarak tartışma ve sohbetler biçiminde, çocuklara okuldaki yaşamı boyunca, okuldaki işlerle ilgili bazı görev ve sorumluluklar verilerek yürütülmesi istenmiştir. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıf derslerinin *"ahlâki esasları çocukların vücudunda canlı bir suretde, yaşatacak samimi sohbetler şeklinde işlenmesi"* kararlaştırılmıştır (Maârif Vekâleti, 1340: 35-37). Öğretmenin bu sohbetler esnasında yüksek ahlâk ve fazilet örneklerini, milli kahramanların menkıbelerini, büyük bilim insanlarının ve çocuk kahramanların hayatları, faaliyetleri ve serüvenlerini cazip hikâyeler şeklinde anlatması önerilmiştir. Çocukların, okul hayatında birkaç yılı böyle bir atmosferde ruhen ve fikren

yaşamaları, ahlâki ve manevi gelecekleri üzerinde çok etkili olacağı düşünülmüştür. İnsanlığı onurlandıran büyük adamların ve kahramanların canlı serüvenlerinin, kuru ve cansız ahlâk kurallarının sağlayamayacakları etkilerde bulunarak, çocukların düşüncelerini ve kalplerini yüksek insani duygulara karşı açık hale getireceği gibi onları erdemli olmaya da yönlетеceği belirtilmiştir. Bu devrede çocuklara soyut ahlâk kurallarının öğretmekten çok, ahlaki ve toplumsal alışkanlıklar kazandırılması istenmiştir. Bunun için okulların çocuklara, maddi ve manevi hayatta, temizlik, düzen, nezaket, doğruluk, yardımlaşma, dayanışma ve göreve bağlılık gibi, güzel ve iyi alışkanlıklara karşı eğilim kazandıracak bir biçimde düzenlenmesi ve çocukların daha ilk sınıftan itibaren okuldaki genel yaşayışa katılmalarının sağlanması istenmiştir. Yaşlarına uygun olarak kendilerine; koleksiyonlar oluşturmak, sınıf müzesi, kütüphane ve okul bahçesini birlikte düzenlemek, bazı işleri ve eşyaları birlikte yapmak gibi görevler verilmesi, bu tür düzenlemelerle, çocuklarda düzen, faaliyet, yardımlaşma, dayanışma, kişisel ve ortak sorumluluklar gibi yüksek ahlaki ve toplumsal duyguların gelişmesine katkıda bulunulacağı düşünülmüştür.

Konuların öğretiminde çocukların düzeyine uygun olarak seçilen ahlâki manzumeler ve tarihsel fıkralardan yararlanılması yöntemi esas alınmıştır. Manzumeler ve fıkralardaki çarpıcı mesajlarla verilmek istenen duygu, davranış ve alışkanlıkların etkili bir biçimde öğretilmesi ve benimsetilmesi planlanmıştır. Bu programda öğretmenlerle öğrencileri yakınlaştırmak amacıyla sohbet ve dertleşme saatleri düzenlenerek çocuklarda ahlâki duyguların oluşumu için, öğretmenlerin öğrencinin okul içindeki ve dışındaki faaliyetlerini konu edinmesi, iyi ve kötü davranışlara çocukların dikkatini çekmesi, günün ilgi çekici olaylarından, çok canlı sohbet ve tartışma konusu olarak yararlanması istenilmiştir. Daha ilk sınıftan itibaren çocukların az çok okuldaki genel hayatın ortak sorumluluklarına doğrudan katılmalarının sağlanması, çocuklarla okul hayatıyla ilgili bütün konuların tartışılması, kurulların oluşturulmasına katılımlarının sağlanması, kendilerine anlayış ve yetenekleri ölçüsünde görevler verilmesi, kişiliklerinin oluşumunu sağlayacak fırsat ve imkânların hazırlanmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Çocuklar, böylelikle düşüncelerini serbestçe söyleyen, haklarını savunan, toplumsal sorumluluklardan paylarına düşen bölümü alan, genel kamusal işlere karşı ilgili gösteren, kişisel çıkarlarını toplumun ortak çıkarları için feda eden, kanunlara bilinçli bir biçimde uyum alışkanlığı kazanan ve sorumluluk sahibi vatandaşlar olarak yetişecekleri düşünülmüştür. Okullarımızda bu suretle yetişen gençler, kendi yaşantılarıyla en başarılı ve en mükemmel yönetim biçiminin cumhuriyet olduğunu fiilen öğrenmiş olacakları ve gerektiğinde onu savunmak ve korumak için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyecekleri belirtilmiştir (Maarif Vekâleti, 1340: 31).

“Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye” Ders İlk Kitapları ve Benlik Algısı

Osmanlı İmparatorluğu’nun “Mekâtib-i İptidâ’iyye” lerinin “Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dînîye, Târihîye ve Medenîye)” dersinin, Türkiye Cumhuriyeti’nin “1924 İlk Mektepler Müfredat Programı” nda sadece dersin adının “Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye” olarak değiştirilmesi ve ders içeriğinin yeniden düzenlenmesi ile yetinilmemiştir. Ders kitapları da değiştirilmiş ve yeni isimlerin yazmış olduğu kitaplar okutulmuştur. Ahmet Cevat (Emre), Ali Seydi ve Nazım Beyler tarafından yazılmış olan İmparatorluğun son “Musahâbât-ı Ahlâkiyye” ya da “Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Ma’lûmât-ı Medeniye” taşıyan ders kitaplarının okutulmasına son verilmiştir. Bunların yerini Orhan Fuad ve Mithad Sadullah Beyler tarafından yazılmış olan; “Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Ma’lûmât-ı Vataniyye” ve “Yeni Ma’lûmât-ı Vataniye ve Medeniye” ders kitapları almıştır (Aslan, 2018).

Devre-i Aliye 1. Sene

Ahmed Cevad Bey, *Musahâbât-ı Ahlâkiyye*, İslâm,
Ali Seydi Bey, *Yeni Musahâbât-ı Ahlâkiyye*, Tefeyyüz,
Ali Seydi ve Mustafa Beyler, *Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Ma’lûmât-ı Medeniye*, Kanaat,
Nazım Bey, *Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Ma’lûmât-ı Medeniye*, İslâm,

Devre-i Aliye 2. Sene

Ahmed Cevad Bey, *Musahâbât-ı Ahlâkiyye*, İslâm,
Ali Seydi Bey, *Yeni Musahâbât-ı Ahlâkiyye*, Tefeyyüz,
Ali Seydi ve Mustafa Beyler, *Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Medeniye*, Kanaat,
Nazım Bey, *Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Medeniye*, İslâm,

Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminin dayanacağı temel esasları belirleyen bir "anayasa" özelliğini taşıyan "Tevhid-i Tedrisat Kanûnu'nun kabulünden sonra yeni rejimin hedeflerine uygun müfredat programları ve ders kitaplarının sağlanması en önemli sorunların başında gelmiştir. Müfredatlar 23 Nisan- 1 Mayıs 1924 tarihlerinde "Ankara'da Telif ve Tercüme Dairesi" binasında toplanan "II. Heyet-i İlmiye" toplantısında belirlenmiştir. Ancak bu programda yer alan derslerin yeni içeriklerine uygun ders kitaplarının hazırlanması için yeterince zaman olmaması ve yenileri hazırlanıncaya dek eğitimde yaşanabilecek aksaklıkları önlemek amacıyla İmparatorluk okullarında kullanılan eski ders kitaplarından uygun oldukları kararlaştırılan ders kitapları belirlenerek bir liste halinde okullara bildirilmiştir. Listede "Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Malumat-ı Vataniyye" derslerinde okutulmaları kararlaştırılan ders kitapları şöyle belirlenmiştir:

Dördüncü Sınıf

Orhan Fuad Bey, *Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vataniyye*, Kanaat,
Mithad Sadullah Bey, *Yeni Ma'lûmât-ı Vataniye ve Medeniye*, Tefeyyüz,

Beşinci Sınıf

Orhan Fuad Bey, *Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Malumat-ı Vataniyye (İkinci Kısım)*, Kanaat,
Mithad Sadullah Bey, *Yeni Ma'lûmât-ı Vataniye ve Medeniye (İkinci Kısım)*, Tefeyyüz,

Ders kitapları ile ilgili esasları düzenleyen bu yönergede listede bulunanlardan başka bir kitabın kullanımı "Türkiye dâhilindeki ilk Mekteplerde bu cedvel haricinde hiçbir kitab okudulamaz" ifadeleriyle yasaklanmıştır. Genelgede yer alan "Talebenin elinde geçen seneden müdevver kitab-ı mevcudide nazar-ı dikkate alınmalıdır. Yalnız Tarih, Malumat-ı Vataniyye, Kıraat, Sarf ve Nahv, Coğrafya gibi Milli Terbiye nokta-i nazarından mühim tadilata uğramış kitablara için bu cihet nazar-ı itibara alınamaz". Listedeki kitaplar aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin "Tevhid-i Tedrisat Kânunu"ndan sonra resmî olarak kararlaştırdığı ilk ders kitaplarıdır (Aslan, 2010:221-228). Bu kitapların içerikleri Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkökul çocuklarına ve vatandaşlarına verilmek istenen "benlik algısı"nı ayrıntılı olarak içermeleri açısından tarihsel bir öneme sahiptir.

SONUÇ

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçişle birlikte "vatandaşlık" anlayışında da önemli bir değişim yaşanmıştır. Cumhuriyet'in gereksinim duyduğu "benlik algısı"na sahip "vatandaşların" oluşturulmasında en etkin araç okullar olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde çocukların "benlik algısı" nı beklentiler doğrultusunda oluşturma görevi büyük ölçüde "Musahâbât-ı Ahlâkiyye (Dînîye, Târihiye, Sıhhiye ve Medenîye)" derslerine verilmiştir. Dersin işlevi hanedan ailesine "sadık ve itaatkâr" ve Meşrutiyet yönetimini destekleyen bir Osmanlı tebaası yetiştirmektir. "1924 İlk Mektepler Müfredat Programı" ile birlikte, dersin amacı ve adı da değiştirilerek "Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmâtı Vataniyye" olmuştur.

Her iki ders de "vatandaşlık eğitimi" işlevini üstlenerek benlik aktarımı aracı olarak kullanılmıştır. II. Meşrutiyetle birlikte görülmeye başlanan "Musâhabât-ı Ahlâkiyye" dersinin bazı konuları aynı zamanda Cumhuriyet döneminde, "vatandaşlık eğitimi" de esas alan Yurt Bilgisi, Toplum ve Ülke İncelemeleri, Sosyal Bilgiler, Vatandaşlık Bilgileri, Vatandaşlık ve İnsan Hakları, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi, Demokrasi ve İnsan Hakları gibi farklı isimlerle okutulan derslerin temelini oluşturmuştur (Alabaş, 2019: 75). Araştırmada, Cumhuriyet dönemi "Musahâbât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmâtı Vataniyye" Programı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin "ulusal ve

lâik” karakterine uygun olarak benlik algısını biçimlendiren ahlâk, toplum ve devlet kavrayışının yeniden tanımlandığı sonucuna ulaşılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi programında da vatandaşlık, haklar ve hukuk vurgusu yapılarak bu kavramlar çocuklara okullar aracılığı ile öğretilmiş ve dolayısıyla II. Meşrutiyet döneminde başvurulanan vatandaşlık algısını bireyde oluşturma aracı olarak adı geçen derslerin kullanımı Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin “ulusal ve lâik” karakterine uygun olarak benlik algısını biçimlendiren ahlâk, toplum ve devlet kavrayışı da yeniden tanımlanmıştır. İmparatorluk döneminin programlarında yer alan “Padişahımıza ve Büyüklerimize İtâat Etmeliyiz”, “Padişahımıza ve Büyüklerimize İtâat ve Muhabbet”, “Vezâif-i dînîyye: Cenab-ı Hakka Karşı Vezâif-i Ubûdîyyet”, “Cenab-ı Hakkın En İyi Kulları ve Vatanına En Faideli Evlâdı” “Padişahımıza ve Büyüklerimize İtâat İtmeliyiz”, “Padişahımıza ve Büyüklerimize İtâat ve Muhabbet”, “Hükûmet-i Mutlâka”, “Hükûmet-i Meşrûta”, “Hükûmet-i Cemahirîyye”, “İdare-i Mutlâkiyenin Mahzûru”, “Meşrûtiyyetin Mahzûru”, “Meşrûtiyyetin Fevâidi”, “Meşrûtiyyetin Mücâhedeleri Hakkında Bir Fikr-i İcmâlî” gibi Cumhuriyet’in yeni “benlik algısı” ile uyuşmayan konular programlardan çıkarılmıştır. İmparatorluk döneminin kaynağını dinsel kurallardan alan ahlâk anlayışı yerine kaynağını pozitif hukuk ile çağdaş dünyanın insani ve toplumsal birikimlerinden, yaşam tarzından alan bir ahlâk anlayışı benimsenmiştir. “Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmâtı Vatanîyye” programında toplumun benlik algısının Türkiye Cumhuriyeti’nin “ulusal” ve “laik” karakterine uygun olarak “vatan”, “millet”, “devlet” ve onun somut bir yansıması olan “hükûmet” ve “kanun” kavramları temelinde inşa edilmesi benimsenmiştir. “Vatan” milletin teminatı, “devlet” vatanın teminatı “hükûmet” ise millet ile devlet ve diğer devletlerarasındaki ilişkileri yöneten bir organizma olarak sunulmuştur. Bütün bu ilişkileri belirleyen ise “yasalar”dır. Çocukların benlikleri “vatan”, “millet”, “devlet”, “hükûmet” ve aynı zamanda bu sarmalın içerisinde yaşamını sürdürmek zorunda kalan “vatandaşların” yaşamlarının bir garantisi olarak kurgulanmış ve “benlik algısı” yasalara, devlete ve millete “sadakat ve itaat” üzerine inşa edilmiştir.

Çocukları cumhuriyetin “benlik algısı” na ikna edebilmek için “Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmâtı Vatanîyye” programında, özellikle, modern devlet anlayışını ve onun organlarının bireyler ve toplum açısından avantajlarının tanıtım ve propagandasını içeren konu başlıklarına oldukça fazla yer verilmiştir. Belli başlı “hükûmet” biçimleri içerisinde cumhuriyetin yeri, yeni Türkiye Devleti’nin cumhuriyeti benimseme nedenleri ve cumhuriyetin faydaları “benlik algısı” ve “vatandaş” inşa etme sürecinin merkezi konularını oluşturmuştur. “Halkın ve Milli İstiklâl Düşmanları”, “Milli Kurtuluş ve İstiklâl Mücâhedesinin Tarihçesi”, “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilî”, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlânı”, “Cumhuriyet İdaresinin Evvelki İdarelere Tefavvuk ve Ricahatı Sebepleri”, “Teşkilatı Esasiye Kanunu”, “En Esaslı Maddelerinin İzahı” gibi başlıklar Türkiye’nin yeni rejiminin tanıtım ve propagandasını içeren konulardır. Bu konular aynı zamanda “Türkiye Cumhuriyeti” ne ilişkin Eğitim Bakanlığının onayından geçtiği için devletin resmi görüşünü yansıtmaktadır. “Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma’lûmâtı Vatanîyye” ders programı iki gibi kısa bir süre için yürürlükte kalmış olsa da Türkiye Cumhuriyeti’nin çocuklara vermek istediği benlik ve vatandaşlık duygusuna yönelik eğitim anlayışının başlangıç noktasını, temelini oluşturduğu için son derece önem taşıyan tarihsel ve eğitsel bir değer taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet (1286 / 1870). Ma’lûmât-ı nafia, İstanbul,
- Alabaş, R. (2018). Cumhuriyet’in ilk yıllarında ilk mekteplerde insani ve toplumsal değerler eğitimi: Resimli, yeni musâhabât-ı ahlâkiye ve medeniye ders kitabı örneği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 55-87.
- Alabaş, R. (2019). Moral values in school textbooks during the second constitution and early republican periods: The case of the lectures on morality. *International Online Journal of Educational Sciences*, 11(3), 73-86.
- Alkan, M. Ö. (2001). Resmî ideolojinin doğuşu ve evrimi üzerine bir deneme (Editörler: Bora, T. ve Gültekinçil, M.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 377-407.
- Aslan, E. (2010). Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk ders kitapları, *Eğitim ve Bilim*, 35 (158), 215-231.

- Aslan, E. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkokullarda izlediği ilk müfredat programı: "1924 ilk mektepler müfredat programı", *İlköğretim Online*, 10(2), 717-734.
- Aslan, E. & Olkun, S. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk müfredatlarında ilköğretim matematiği, *İlköğretim Online*, 10 (3), 991-1009.
- Aslan, E. (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nun son ders kitapları, Yayınlanmamış Ders Notları, İzmir.
- Antel, S. C. (1952), *Umumi didaktik*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Ayas, N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti milli eğitim tarihi: kuruluşlar ve tarihçeler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Aybay, R (1982). *Yurttaşlık (vatandaşlık) hukuku: ders kitabı ve temel yasa metinleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Aybay, R. (1998). Teba-i Osmanî'den 'T.C. Yurttaşı'na Geçişin Neresindeyiz? *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru: Bilanço 98*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 37-43.
- Berker, Aziz (1945). *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, Ankara.
- Binbaşıoğlu, C. (2005). *Türk eğitim düşüncesi tarihi*, AnıYayınları, Ankara.
- Bonineau, J. (1996). *Fransa'da devrim döneminde yurttaşlar ve yurttaşlık* (Hazırlayan: Turhan Ilgaz), *Dersimiz Yurttaşlık, Kesit Yayıncılık*, İstanbul, 109-145.
- Borne, D. (1996). *Fransa eğitim sisteminde tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi tasarımı ve bu tasarımın yurttaşın oluşumuna katkısı* (Hazırlayan: Turhan Ilgaz), *Dersimiz Yurttaşlık*, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 157-166.
- Cicioğlu, H. (1985). *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk ve orta öğretim (Tarihi Gelişim)*, Ankara.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye maarif tarihi*, Cilt: 5, Eser Matbaası, İstanbul.
- Ergün, M. (1996). *II. meşrutiyet devrinde eğitim hareketleri*, Ocak Yayınları, Ankara.
- Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i hümayûn: osmanlı imparatorluğu'nun son döneminde, islâm devlet ve eğitim* (Çeviren: Pelin Sıral), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Maârif-i Umûmiye Nezâreti (1330). *Mekâtib-i ibtidâ'îyye ders müfredatı: altı, beş, dört ve üç dersane ve muallimli mekteplere Mahsus*, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Maârif Vekâleti (1340). *İlk mektepler müfredat programı*, İstanbul: Matbaayı Amire.
- Maârif Vekâleti (1926). *İlk mekteplerin müfredat programı*, İstanbul: Milli Matbaa.
- Maârif Vekâleti (1927). *İlk mekteplerde bulunması lazım gelen vesait-i tedrisiye*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Maârif Vekâleti (1941). *Türkçe terimler cep kılavuzu*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Mahmut Cevad (2002). *Maârif-i umûmiye nezâreti tarihçe-i teşkilât ve icrââtı* (Hazırlayanlar, Mustafa Ergun, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş ve H. Hüseyin Dilaver), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Schnapper, D. (1994). *Yurttaşlar cemaati: Modern ulus fikrine dair*, (Çeviren: Özlem Okur), Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- Schnapper, D. (1996). *Yurttaşlar cemaati* (Hazırlayan: Turhan Ilgaz), *Dersimiz Yurttaşlık*, Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, otokrasi ve disiplin*, iletişim Yayınları, İstanbul.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye eğitiminin gelişmesine tarihi bir bakış*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul.
- Üstel, F. (2004). *Makbul vatandaşın peşinde*, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Toprak, Zafer (1988). 80. yıldönümünde "hürriyetin ilanı" ve rehber-i ittihad", *Toplum ve Bilim*, 42 Yaz Sayısı.
- Türkyılmaz, Ş. (1962). *Özel öğretim metotları*, Ankara.
- Ünsal, A. (1998). *Yurttaşlık zor zanaat, 75 yılda tebaa'dan yurttaş'a doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, 4-37
- Yıldırım, A, Şimşek, H. (2006). *Nitel araştırma yöntemleri*, (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yücel, H. A. (1994). *Türkiye'de Orta Öğretim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

EK: 1

"1330 Mekâtib-i İbtidâ'îyye Ders Müfredatı"nda "Musahâbât-ı Ahlâkiye (Dîniye, Târihiye, Sıhhiye ve Medeniye)" Dersi Programı:(ss. 4-11)

Devre-i Evveli

Birinci Sınıf (Haftada Üç Ders)

Anamızı babamızı sevmeliyiz- Kardeş ve hemşirelerimizi sevmeli- Padişahımıza ve büyüklerimize itâat itmeliyiz- İhtiyâr akrabalarımıza hürmet itmeliyiz. Arkadaşlarımızla kavga itmemeliyiz- Başkasına iftirâ itmemeliyiz- Arsız çocuklarla oynamaktan ihtirâz etmeliyiz- Tehlikeli oyunlardan sakınmalıyız.

Vazîfeye Dikkat- Çalışkanlık- Tenbel çocukları kimse sevmez- Çalışmak bir definedir. Çalışan kazanır- Arkadaşların defter ve kalemlerine dokunmamalı- Gayretli çocuk- Tenbellik- Bugünün işini yarına bırakma.

Muhtaçlara yardım itmeli- Obur olmamalı- Terli iken su içmemeli- Doğru olmalı- Başkasının malına dokunmamalı- İnsanlar birbirine lâzımdır- Yolda bulunan şeyi sahibine iâde itmeli.

Fakire yardım itmeliyiz- Mağrur olamamalı- Müsrif olmamalı- Başkasının aleyhine söz söylememeli- Kin, gazez bağlamamalı- İntikam- Çiçeklere, ağaçlara dokunmamalı- Hayvanlara kuşlara dokunmamalı- Birbirimize yardım itmeliyiz- mu'ziblik itmemeli- Hayvanları, kuşları sevmeliyiz- Sancağımıza, ecdâdımıza ve ecdâdımızın yadigârlarına hürmet itmeliyiz- Âdât-ı millîyemize riâyet itmeliyiz- Az tamah çok ziyan verir. Emanete hıyânet- Dağınıklık- Doğruluk- Yalancılık- İktisadi ticaret- Haset- Sarhoşluğun akıbeti- Sigara içmemeli- Temizlik- Hayâ- Geç olsun güç olmasın değil, güç olsun geç olmasın.

Bazı ahlâki manzume ve efsâneler: Demir- Demircinin öğüdü- Karınca ile Ağustos böceği- İki yolcu örümcekle ipek böceği- Tavşan ile Serçe- Teke ile Tilki- Kuzu ile Kurt- Tilki ile Leylek- Kurbağa ile Ateş böceği- Karga ile Tilki- İki Keçi- Balıkçı Tavşanla Kaplumbağa.

Bazı târihî fıkralar- Memleketi için pek büyük fedakârlık imiş adamların ve bi-l-hassa çocukların sergüzeştleri.

İkinci Sınıf (Haftada İki Ders)

Âilenin nimetleri- Öksüzlüğün elem ve mahrûmiyetleri- Bu nimetlere karşı borçlar, büyüklere hürmet ve itâat, küçüklere hüsn-ü muamele ve şefkat- Cümleye muhabbet- Lalaların, dadı ve hizmetçilerin iyilik ve fenalıkları; onlara karşı vazifeler.

Padişahımıza ve büyüklerimize itâat ve muhabbet- Sıhhat ehemmiyeti- Faaliyet- İlmin takdir ve kıymeti- Mekteb- Derslere çalışmak- Vazifeye itinâ, muallimlere hürmet ve itâat- Arkadaşlarla hüsn-ü muâşeret; icabında onlarla muâvenet.

Vatan toprağı ve ecnebi memleketleri- Vatanın nimetleri- Sancağa hürmet- Ecdâd yadigârları: Camiler, medreseler, çeşmeler türbeler, küprüler, imaretler, kervansaraylar, mektepler, yollar- Evimize, tarlamıza, çiftimize hürmet.

Vatana muhabbet- Vatana karşı fedakârlık- Askerlik: Askerliğin şerefi- Vergi- Kânûna itâat.

Nesafet- Nezâket- İsrâf ve tasarruf- Yalancılık- Doğruluk- Hissiyât-ı Vikaye- Başkasının hissiyâtına tecâvüz itmemeli- Kusurlarını tashihe çalışmalı- Cesaret- Hiddet.

Hayvanların insanlara hizmeti- Onlara karşı zulmetten tevakkî.

İyilik ve fenâlık- Vicdan istirâhati- Vicdan azâbı.

Devre-i Mutavassıta

Birinci Sınıf (Haftada İki Ders)

Vezâif-i dînîyye: Cenâb-ı Hakka karşı vezâif-i ubûdiyyet.

Nefse karşı vazifeler: Muhâfâza-i sıhhat- Temizlik- Giyinişde, yiyecek ve içecekde itidâl- hûzuzât-perver olmalı- Sâdelik- İdmân ve fâaliyet. - Tasarruf- Borçtan tevâkki- Haset- Tamahkârlık- say ve gayret- Samimiyet- Doğruluk- Hissiyât-ı şahsiye- Kusurlarını görüb tashihe çalışmak. - Gurur tehlike ve felaket anlarında şecâat ve cesâret- İtidâl-i dem- Hiddet- Sabır- Fikr-i Teşebbüs: Yerin üstü ve altı cenâb-ı Hakkın nimetleriyle doludur; Cenâb-ı hakkın en iyi kulları ve vatanın en fâideli evlâdı, bu nimetlerden en çok istifâde idenlerdir. - İtimâd-ı nefis- Muntazam yaşamak- Vezâifde intizâm perverlik- Hıfz-ı nefis- İstiklâl-i şahsî.

Aileye karşı vâzifeler: Aile saâdeti- Büyüklerin küçüklerine karşı muhabbeti- Küçüklerin büyüklere karşı vâzifeleri- Aile efrâdının menfaat ve haysiyette iştirâkleri- Hizmetçilerle ev sahiplerinin vezâif-i mütekâbilesi.

Vatana karşı vâzifeler: Vatanı sevmek, vatana fedakârâne hizmet itme- Vatan uğrunda bâzil-i gayret itmek- Vergi vermek- Askerliğin şerefi- Çiftçi, demirci, gemici, marangoz, gibi san'at erbâbına hürmet ve muhabbet.

Ebnâ-yı Nev'e karşı vâzifeler: İnsanların yekdiğerine karşı olan ihtiyaçları ve vâzifeleri-teâvün ve tenâsur- Ebnâ-yı nev'inin hayâtına, hürriyetine, haysiyyetine, ırzına, malına, itikâdiyyetine hürmet, tâhkîr, zem, istihfâf, istihzâ, iftirâ ve sirkât gibi hareketlerin fenâlığı- Mukâvelelere ve verilen sözlere riâyet- Ebnâ-yı nev'ine şefkat ve mülâyemet. - Fakirlere, muhtaçlara, âlilere, felaketlerde merhamet- Fedakârlık- Adâb-ı medenîyeye riâyet.

Hayvanlara karşı vâzifeler: Hayvanlara halîm ve mülâyemet- onlara lüzumsuz ezâ vermekden tevâkkî- Çift ve binek ve çiftlik hayvanatına muhabbet ve onları siyânet.

İkinci Sınıf (Haftada İki Ders)

Ma'lûmât-ı medenîyye ve vatanîyye: Hükûmetin hizmetleri, jandarmalar, askerler, mektepler, yollar, beklediyeler- Hükûmetin masrafları- Vergiler- Vergiler borcudur. Vergisini vermeyen, yahud az yazdıran bir insan borcunu vermeyen yahud eksik gösteren bir insan-ı kebîdir- yollar herkesin malıdır. Yollara tecâvüz idenlerin hırsızlardan hiç farkı yoktur. - Ormanlara tecâvüz itmemelidir- Yolları, çay yataklarını, çeşmeleri bozmamalıdır- Umûmun malı olan müessesâta riâyet itmeli.

Hükûmetin selâhiyetleri: Kânûnlar- Kanunları yapanlar- Meb'ûsân, âyân- İntihâbât: İntihâba iştirâk borcudur- Hükûmetlerin envâ'-i (mutasaran)- Hükûmet-i müstebitenin mahzuru- Meşrûtiyyetin nimetleri. – Kânûn: Kânûna itâat Polis, Jandarma, Köy bekçilerinin ve me'murîn-i devletin evâmîrine itâat- Şahid olarak davet olunduğu yere gitmek bir borcudur. – Hırsızlara, katil ve canilere yataklık itmemelidir.

Hükûmet nasıl ihkâk-ı hak ider? Hükûmete nasıl şikâyet olunur? Sulh muhâkemeleri, hukuk ve ceza muhâkemeleri- hapis ve cezay-ı nakdî- Bidâyet, istinâf ve temyiz (muhtasaran)

Belediyyeler- Belediyeelerin tenbihâtı itâat- Nezâfet ve iltizâm, belediyyelerde el birliğiyle hizmet, umûmî mahallerden ve bağçelerden suret-i istifade, askerlik, müddetleri, şerefleri.

Osmanlı Vatânı- Vatana hizmet, sancağa hürmet- Vatana karşı fedakârlık.

Devre-i Âliyye

Birinci Sınıf (Haftada İki Ders)

Vicdân- Vicdânın istirâhati- Vicdân azâbı.

Vazîfe- Vazîfenin ta'rifi- Vezâifin taksimi: Vezâif-i nefsiyye, vezâif-i beytiyye, vezâif-i medenîyye, vezâif-i insanîyye ve vezâif-i dînîyye.

Vezâif-i nefsiyye: Vezâif-i sıhhat- Terbiye-i irâdiyye itina- tahsîl-i ilim- Sebât ve metânet- Şecâat- Riâyet-i nefise- Tevâzu ve vakâr- Kibir ve gurur- Sa'y- İntizâm- Tasarruf-u iktisad- Suhûlet- borcdan tevakkî. Fikr-i teşebbüs- Herkes mensub olduğu cemiiyyete ve hükûmete bâr olmamağa, zirâat, ticaret ve zanaatla kendini geçindirmeğe mecburdur.

Vezâif-i beytiyye: evlâdın ebeveyn karşı vezâif-i, ebeveynin evlâda karşı vezâif-i. - Efrâd-ı âilenin birbirine karşı vezâif-i. - İzdivâç: Mâhiyyeti ve ehemmiyyeti

Vezâif-i medenîyye ve vatanîyye: Kânûna itâat- askerlik, inzibât, sancağa hürmet- vatana fedakârlık- İntihâb hakkını hüsn-i isti'mâl.

Vezâif-i insanîyye: Hayât-ı beşerîyye tarzından ma'sûndur- Nâmûs ve hissiyat-ı beşerîyye tarzından ma'sûndur- Tahkîr, istihzâ, zemm (kınama)- Başkasının mâl ve müülküne tecavüz itmemek- ahvâd ve akvâda riâyet- encaz-ı vaad- İnsanlara karşı şefkât- Hayr-ı hâvî ahlâk- Nezâket- Gureba-yı müslîmine ve ecânibe karşı muamele.

Vezaif-i dînîyye: Vezaif-i dînîyyenin ehemmiyyeti.[Münâsebet düştüekçe muallim geçen seneler mebahisini tekrar te'yîd ideckdir.]

İkinci Sınıf (Haftada İki Ders)

Hükûmet, Hükûmete olan ihtiyaç- Hükûmetin vezâif-i: Asâyîş ve adâletin te'mîni, hârice karşı muhâfaza-i memleket. Muhtelif eşkâl-i hükûmet: Hükûmet-i mutlâka, hükûmet-i meşrûta, hükûmet-i cemahirîyye. - İdâre-i mutlâkiyyenin mahzûru- Meşrûtiyyetin mahzûru- Meşrûtiyyetin fevâidi- Meşrûtiyyetin mücâhedeleri hakkında bir fikr-i icmâlî.

Vatandaşlık Hukûku: Hürriyet-i şahsiyye, hürriyet-i kelâm, hürriyet-i içtimâ', hürriyet-i iştirâk.

Vatandaşlık vezâif-i: Teâvün ve Tenâsür- Vatanperverlik, sancağa hürmet- Müessesât-ı dînîyye ve millîyye hürmet- Ecdâda, milletin büyüklerine ve âsâr-ı ecdâda hürmet- kışla, mektep gibi müessesât-ı millîyye hürmet- Askerlik, vergi.

Kânûn-u Esâsî: Kuvve-i icrâiyye, kuvve-i kânûniyye, kuvve-i adliyye- herbirinin vezâif-i hakkında ma'lûmât-ı mücmele.

Hükûmet-i Millîye: İntihâb- Mebusan, intihâbâtı- Meclis-i Mebusan ve Âyân- Kânûnlar nasıl yapılır?

Hükûmet Teşkilâtı: Karîyye, Nâhiyye, Livâ, Vilâyet teşkilâtı- Devâir-i merkezîyye- Herbir dairenin vezaifi hakkında bir fikr-i icmâlî.

Belediyye Teşkilâtı: Belediyeelerin vezâifi- âhâlinin belediyyelere karşı vezaifi- Belediye intihâbâtı.

Mahkemeler- Sulh mahkemeleri, şikâyet- İstintâk (Sogu)- bidâyet, istinâf, temyiz- Hukuk mahkemeleri, mahkemeden davet vukû'unda icâbet mecbûriyeti.

Polisler, Jandarmalar, köy bekçileri, muhtarlar, imamlar, mu'allimler: vezâif-i ehemmiyyeti.

EK: 2

"1340 (1924) İlk Mektepler Müfredat Programı"nda "Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma'lûmât-ı Vataniyye" Dersi Programı:

Birinci, İkinci ve Üçüncü Sınıflar (Haftada Birer Ders)

Musahâbât-ı Ahlâkiye ve Ma'lûmât-ı Vataniyye derslerinin gayesi gençlere Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vatandaşı olmak sıfatıyla mâlik oldukları hak ve vazîfeleri tanıtmak, bütün

hareketlerinde hâkim olması lâzım gelen ahlâk esaslarını telkin etmek, velhasıl millî ve insanî vazîfelerini takdir ve ifa edebilecek bir hale getirmekdir.

Birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda “Musâhabât-ı Ahlâkiye” dersleri, ahlâki esasları çocukların vücudunda canlı bir surette, yaşatacak samimi musâhabeler şeklinde verilecektir. Muallim bu musâhabeler esnasında yüksek ahlâk ve fazilet numunelerini gösterecek, büyük milli kahramanların menkıbelerini, büyük ilim, muhtera’ keşiflerin, bilhassa çocuk kahramanların hayat ve faaliyet ve sergüzeştelerini cazib hikâyeler şeklinde anlatacaktır. Çocukların, mektep hayatında birkaç sene böyle bir fazilet ve samimiyet havası içinde ruhen ve fikren yaşamaları, onların ahlâki ve manevi mukadderatı üzerinde çok müessir olur. İnsaniyete şeref veren büyük adamların ve kahramanların canlı sergüzeştleri, kuru ve cansız ahlâk kaidelerinin temin edemeyeceği tesiri hâsıl eder. Çocukların fikirlerini ve kalblerini yüksek insani hislere karşı açdığı gibi onları faziletli olmaya da sevk eder.

Bu devrede çocuklara mücerred ahlak kaidelerini öğretmekten ziyade, kendilerine ahlaki ve içtimai itfâdlar kazandırmak lâzımdır. Bunun için mektebler maddi ve manevi hayatı, çocuklarda temizlik, intizam, nezaket, doğruluk, te’âvün ve tesânüd, güzel ve iyi şeylere karşı muhabbet, vazifeshâslik gibi itfâdları te’sîs edebilecek tarzda tertib ve tanzim edilmelidir. Çocukların daha ilk sınıftan itibaren mektebin umûmî hayâtına iştirak edilmesi yaşlarının, idraklerinin derecesine göre kendilerine küçük vazîfeler tevdi olunması, koleksiyonalar, sınıf müzesinin, kütüphanenin, mektep bahçesinin müştereken vücuda getirilmesi, bazı işlerin müştereken yapılması, bazı eşyanın müştereken imâl edilmesi gibi tedbirler, çocuklarda intizam ve faaliyet, te’âvün ve tesanüd, şahsi ve müşterek mesuliyet hisleri gibi en yüksek ahlâki ve içtimâi kabiliyetlerin inkişaf ve takviyesine hizmet eder.

Mu’allimi talebeye yaklaştırmağa, sevdirmeye ve çocuklarda ahlaki hislerin inkişafına hizmet eden musahabe ve hasbıhal saatlerinde muallim, talebenin mekteb dâhil ve haricindeki faaliyetlerini mevzu-ubahs edecek ve iyi ve fena hareketler üzerine çocukların nazar-ı dikkatini celb eyleyecektir. Günün şayan-ı dikkat hadisesi, pek canlı bir musahâbe ve münakaşa mevzuu teşkil edebilir. Muallim bu gibi tesadüflerden daima istifade etmelidir.

Daha ilk sınıftan itibaren başlayan bu inzibat sistemi yukarı sınıflarda daha ziyade tevsii edilecek ve çocuklar az çok mektebin umumi hayatında inzibat mesuliyetine bilfiil iştirak ettirecektir. Çocuklardan köri körine itiat ve inkıyad isteyen, onları lüzum ve hikmetini anlamadıkları sıkı bir nizamat ve mu’cizat silsilesiyle tahdid ve takyid eden, şahsiyet ve seciyelerinin inkişafına müsaade etmeyen, teavün ve tesanüd hislerinin tesisine imkân bırakmayan mektep ancak mutlakiyet-i idarenin istediği ferdleri yetiştirebilir. Çocukları mektebin maddi ve manevi hayatıyla alakadar olan bütün müesseselerin münakaşasına ve halline iştirak ettirmek, kendilerine idrak ve kabiliyetleri nisbetinde vazifeler tevdi etmek, hürriyetlerini isti’mâl, şahsiyetlerini inkişaf ettirecek fırsat ve imkânlar hazırlamak lazımdır. Çocuklar, bu suretle fikir ve düşüncelerini serbest söylemek, haklarını müdafaa vazifelerini ifa etmek, içtimai mesuliyetlerden hisselerine düşen kısmını almak, umumi işlere karşı alakadar olmak, şahsi menfaatlerini cemaatin müşterek işlerine karşı feda etmek, kanunlarla nizamlara müdrik bir surette itaat etmek itiyadlarını kazanır ve Türk Cumhuriyeti’nin her faal müteşebbis, vazife şinas ve salâhiyetdar vatandaşları olarak yetişir. Mekteblerimizde bu suretle yetişen gençler, bilzat kendi tecrübeleriyle en muvaffık ve en mükemmel tarz-ı idarenin cumhuriyet idaresi olduğunu fiilen öğrenmiş ve icabında onu müdafaa ve himaye için hiç bir fedakarlıktan çekinmeyecek bir hale gelmiş olurlar.

İlk mektebi terk edecek olan çocukların büyük bir kısmı tahsil hayatına veda edeceklerdir. Bu gençler hayata atıldıktan sonra mektebde tesadüf etmedikleri yahud çocukluk devresinde kendileri için mevzuubahis olmayan muhtelif ve mutenavi hadiseler, meseleler ve vaziyetler karşısında kaldıkları zaman faaliyetlerine main bir istikamet verebilmeleri lazımdır. Beş senelik bir tahsil ve terbiyeden sonra hayata atılan gençlerin, içtimai hayatın mekanizmasını, bi-z-zarure temasda bulunacakları her şey, siyasi ve iktisadi müesseselerin mana ve ehemmiyetlerini, Türk Cumhuriyetinin ne gibi fedakârlıklar bahasına te’sîs ettiğini, hakiki dostlarını ve düşmanlarını, devlet mekanizmasının hangi esaslar üzerine kurulduğunu ve nasıl işlediğini mümkün olduğu kadar esaslı ve etraflı bir surette öğrenmeleri zaruridir. Çok terbiyeve ve aynı zamanda hayati ve ameli bir kıymet ve faidesi olan bu malumatın yalnız son iki senede verilmesi mauvafık görülmüştür.

Malûmât-ı Vataniyye

Dördüncü Sınıf (Haftada Bir Ders)

Ferd ve cemiyet. Ferdin cemiyete medyun olduğu noktalar. İptidaî insanlarla bugünkü insanlar arasındaki farklar.

Say ve ehemmiyeti. Teşârük ve tesanüd. Hak ve vazîfe. Mesuliyet. Hayır ve şer. Fazilet ve rezilet.

Hak ve vazîfelerimiz (nefsimize; âlemimize, milletimize, beşeriyete karşı) Hemşehrilik vazîfeleri. Belediyeler.

Belediyelerin vazifeleri, belediyenin şehir halkının sıhhatini temin için, ittihaz edecekleri tedbirler. Süprüntülerin toplanması ve imhası, lağımlar, sokakların temizlenmesi, şehirde temiz su

tertibatı, çarşı ve pazarlarda sahte ve mazâr şeylere mâni. Muhtelif dükkân ve mağazalarla lokantalarda, hanlarda ve otellerde sıhhi tedbirler.

Belediyelerin şehrin sıhhatine müteallik vazifelerine mukabil vatandaşlara tevcih eden vazifeler:

Evlerde sıhhatte riayet; beden hıfzıssıhhası. Evin içinde temiz su ve hava, bedeni terbiyeye itina, mefdi ve .... Sıhhi yemek, iyi su, mutedil cihet ve say, vücudun temizliği. Ev dâhilinde sıhhi temizlik....

İtfaiye teşkilatının ehemmiyeti- Yangınlara karşı evlerde ve hariçde tedbirler. Kibrit ile oynamamak. Ocakları sık sık temizlemek, ağaçlık yerlerde ateş yakub bırakmamak, mangal ve sobalara dikkat etmek.

Sokaklar ve umumi caddeler: Sokaklar ve umumi caddelerin inşası. Tamir ve muhafazası. Yaya kaldırımlarının faidesi. Sokak ve caddelerin tenviri, temizliği, sulanması, kışın kar ve çamurların temizlenmesi, sokak ve cadde kenarlarına ağaç dikilmesi, sokaklara isim ve numara konulması.

Sokak ve caddelerin bir halde muhafazası için çocuklara tevcih eden vazifeler: Sokağa meyva kabuğu, kâğıt ve sürpüntü atmamak. Sokak ve caddeleri bozacak şeyler yapmamak, duvarları tahrib etmemek. Sokak ve caddelerdeki ağaçlara dokunmamak, evlerin önünü temiz tutmak, sokak ve caddelerde oyun oynamamak.

Halkın tenzzühüne hizmet: halkın tenzihi ve nezih bir suretde eğlenmesi için belediyelere tevcih eden vazifeler. Belediye bahçelerinin, umumi bahçe park ve tenzih mahallerinin faide ve ehemmiyeti. Spor ve oyun meydanları. Bahçelerde ve parklarda çocuklara tertib eden vazifeler: Ağaçlara, çiçeklere, çimenlere dokunmamak.

Vatandaşların hayatı ve mallarını himaye ve muhafaza teşkilatı: Polisler, polislerin vazifeleri, polislerin vazifelerini tesmil için çocuklara tevcih eden vazifeler: Kavga etmemek, başkalarının mallarını tahrib etmemek, serseriyane gezmek, lüzumsuz gürültü etmemek, duvarlara yazı yazmamak, başkalarının mallarına dokunmamak, hayvanlara eziyet etmemek, fena çocuklara uymamak, tramvay vapur gibi vesaiti nakliyede yer kapmak için başkasına eziyet etmemek, bilet mahallerinde sıraya ve nöbete riayet etmek.

Beşinci Sınıf (Haftada Bir Ders)

Vatan, millet, devlet hükûmet. Hükûmetin muhtelif şekilleri. Milli hükûmet, Hükûmet-i meşrûta ve cumhuriyet. Ne için cumhuriyet en iyi şekli hükûmetdir? Cumhuriyetin halka temin ettiği fâideler. Halkın ve milli istiklâlin düşmanları.

Milli Kurtuluş ve İstiklal mücâhedesinin tarihçesi. Türkiye Büyük Millet Meclisinin teşkili. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânı. Cumhuriyet idâresinin evvelki idârelere tefâvvuk ve ricahâtı sebepleri.

Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu. En esaslı maddelerinin izahı.

Cumhuriyetin vatandaşlara temin ettiği siyasî haklar. Hürriyet, müsavat, masuniyet. Vicdan, fikir, kelam, neşir, seyahat, akd, say ve amel, temellük ve tasarruf, içtimai, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri. İntihab hakkı. Ehemmiyeti. Bizde intihab. Belediye intihabatı. Umumi intihabat.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. Teşrii ve icrai vazifeleri. Kanun nasıl yapılır?

Devlet bütçesi nedir?

Reis-i cumhur. Tarz-ı intihabı. Vazife ve salahiyeti. İcra vekilleri heyeti. Vazife salahiyeti ve mesuliyeti. Muhtelif vekâletler hakkında mecmul malumat.

Devletin asayiş ve inzibâtı temine matuf vazifeleri: Polis, Jandarma, adliye teşkilatı. Tarz-ı faaliyetleri. Vazife salahiyetlerinin hududu.

Cürüm. Ceza. Türkiye Cumhuriyeti'nin muhtelif mahkemeleri hakkında mecmul malumat. Muhtelif mahkemelerde davalar nasıl tâkib olunur:

Devletin iktisadi hayata aid vazifeleri: Halkın hayat ve sıhhati. İktisadi hayatta menfaati umumiye namına devletin müdahalesi. Posta, telgraf ve telefon, tenvir, su, mezbahalar, yollar, kanallar, limanlar, madenler gibi müesseselerle devletin münâsebeti. Hayat bahallığına, ihtikâra, mesken buhrânına karşı halkın lehine tedbirler ittihazı.

Eytam ve erâmil, evlâdı şehide, fakir çocukları, ma'lûlin-i guzât için müesseler, darüleytamlar. Hastahaneler, irtizahâneler, ...ilh küşadı.

Vatandaşların vezaîfi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kanunlarına itaat, vergi, askerlik borcu. Mudafa-i millie, lüzum ve ehemmiyeti. Türk sancağına hürmet. Vatanperverlik. Vatana karşı fedakârlık. Cumhuriyet idareyi müdafaa için bâzil nefis. Milli iktisad misakına riayet.

İdari Teşkilat: Vilâyet, kaza, nahiye, meclis-i umûmî, vilâyet. Vali, kaymakam, nahiye müdiri, şehir emini, belediye reisi. Vazife ve salahiyetleri. Mektebin bulunduğu şehrin idâri teşkilatı hakkında mücmel bir fikir. Vilâyet, kaza ve nâhiye teşkilatının mecmulen mukâyasesi.